

R. SCHENKEL

OPERATIE NEUSHOORN

'OPERASI BADAQ'

OP HET SPOOR VAN EEN DER ZELDZAAMSTE
DIEREN TER WERELD

MET 36 KLEUREN- EN ZWART/WIT-FOTO'S,
3 KAARTEN EN 7 TEKENINGEN

LA RIVIÈRE & VOORHOEVE - ZWOLLE

Verschenen in de Survival-serie:

Nr. 1 was: John Walsh, De tijd is kort en het water wast
(uitverkocht)

ISBN 90 6084 289 8

© Copyright van de oorspronkelijke Zwitserse uitgave bij
HALLWAG VERLAG, Bern en Stuttgart

© Copyright van de Nederlandse vertaling bij
LA RIVIÈRE & VOORHOEVE B.V., Zwolle

Oorspronkelijke titel: MISSION NASHORN

Foto's: R. SCHENKEL en echtgenote; behalve de foto's op de pagina's 71 boven
en 107 beneden (U. HALDER), 90 onder (R. IMMLER) en 170/171 (E. SCHUHMACHER
met toestemming van Bertelsmann-Verlag)

Vertaald door GREET VAN LIER-OOSTWALD

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en (of) openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint,
microfilm or by any other means, without permission in writing from the
publishers.

Printed in the Netherlands.

Inhoud

Wij mensen en onze 'wilde broeders'	7
Hoe komt iemand op neushoorns?	12
De Javaanse neushoorn en zijn Aziatische verwanten	16
Onze opdracht	24
In het Udjung Kulon-reservaat	32
Hoe moet men neushoorns beschermen?	43
Fototoestellen houden niet van water	61
Terús	70
Rust op Pulau Peutjang	94
Waarvandaan? Waarnaartoe?	109
Terloops genoteerd	120
De motoren staken	140
Oerwoudnachten - heet en zwoel	153
Geluk moet men hebben	175
Wat weet men eigenlijk van het zeldzaamste zoogdier?	188
Wat vingerafdrukken verraden...	198
Een blik vooruit	208

Hoe komt iemand op neushoorns?

Vanaf eind.1962 tot het voorjaar van 1965 hebben we met een korte onderbreking in Nairobi gewoond. Een Zwitserse organisatie voor ontwikkelingshulp had mij als gastdocent in de zoölogie naar het University College in Nairobi afgevaardigd. Lotte, mijn vrouw, bestudeerde de Oostkustkoorts, een runderziekte, die door teken wordt overgebracht. Het was een drukke tijd. KANU, de partij van Joma Kenyatta, kreeg tijdens de overgang van kolonie naar gemeenbestant de politieke leiding, en met de komst van 'Uhuru' (de vrijheid) werd Kenyatta de eerste president van Kenya.

Het menselijke leefklimaat was net zo fascinerend als de bergen, steppen en meren van Oost-Afrika met hun onvergelijkelijke rijkdom aan dieren, vooral vogels en zoogdieren van allerlei grootten. Door de week was ik vaak halve dagen vrij en dan was ik al bij het aanbreeken van de dag in het Nationale Park van Nairobi. In het weekend reden wij samen door de uitgestrekte omgeving en de vakantie was voldoende lang voor een iets langer verblijf in de meest verschillende nationale parken en wildreservaten van Oost-Afrika.

Wil men in Zwitserland wilde dieren observeren, dan staat men door hun bangelijkheid en voor een deel ook door hun verborgen, nachtelijke leefwijze meteen al voor grote moeilijkheden. In heel veel beschermde gebieden van Oost-Afrika leven veel dieren zonder angst en vaak bijna zonder dekking in de uitgestrekte gras- of struikgewassteppen. De gelegenheid tot observeren is dan natuurlijk vrij groot en in veel opzichten zó aantrekkelijk dat ik er bijna niet toe kwam om maar één diersoort tot doel van mijn observaties te nemen. In het Nationale Park van Nairobi kon je in de vroege morgen- en avonduren het sociale leven van de leeuwen tot in de kleinste kleinigheden volgen.

Op ongeveer dertig kilometer van Nairobi leefden een paar groepen elegante zwart-witte Gueresaa- apen in wat stroken bos die men midden in een theeplantage tegen een steile helling had laten staan. Op wat grotere afstand van de hoofdstad, in het Amboseli-reservaat, aan de voet van de reusachtige berg Kilimandsjaro, vond je het wel heel boeiende schouwspel van de zwarte of puntlipneushoorns. We leerden al gauw een stuk of tien van die dieren persoonlijk kennen. Dat waren de dames 'Bertha' en 'Lily'. Ze waren altijd bij elkaar en wat horenvorm en huidplooien betreft leken ze ook veel op elkaar; maar ze waren beslist niet even oud. Bij dit duo dook herhaaldelijk een jongere stier van ongeveer dezelfde grootte op. We doopten hem 'Boy' en hij leek duidelijk op de beide vrouwtjes. Bertha, de oudste koe, beschermde Lily telkens tegen Boys opdringerigheid en de jongeman schikte zich daar telkens weer in. Leek dat niet op moeder, dochter en zoon? Zo af en toe kwam een kolossale bul, 'Rex', een beest met een lange horen, de twee dames gezelschap houden. Dan was Boy in geen velden of wegen te zien of hing in z'n eentje ergens rond. Wanneer Rex bij Bertha en Lily kwam, was er ook nog dikwijls een derde, iets kleiner rinoceroswijfje bij, 'Mädi'.

Die dieren troffen we bijna regelmatig in hetzelfde, ongeveer zes vierkante kilometer grote gebied aan. Niet ver daarvandaan, maar door een strook moeras ervan gescheiden, was het territorium van een bul, die zonder oorschelpen was geboren, 'Pixie'. We ontdekten hem op een gegeven ogenblik voor zonsopgang, slapend middenin de open steppe. Hij werd wakker, kwam overeind en sjokte naar het moeras. Toen kwam er net een troep van vijf halfwasleeuwen en -leeuwinnen zomaar ergens vandaan. Twee ervan kwamen in een soort sluipgang van twee kanten tegelijk op Pixie af. Die hief zijn kop en stapte gedeceerd eerst op de ene en toen op de andere jonge leeuw af. Die gingen in een soepele, half speelse draf terug. Pixie ging weer zijns weegs en begon aan de struiken aan de rand van het moeras te knabbelen. Toen hij bij een plekje kwam dat onbegroeid en dik met mest bedekt was, draaide hij er zijn achterhand naar toe, deponeerde er een grote hoeveelheid ontlasting en duwde de vijgen met zijn achterpoten bij elkaar.

Met het eten kwam de trek! Hoe meer we te zien kregen van het rinocerosleven, hoe meer het ons prikkelde om ze nóg beter te leren kennen. Zo kwamen wij voor de eerste keer aan neushoorns. We kochten een bejaarde Land-Rover, reden op vrije dagen naar neushoorngebieden en observeerden de gehoornde zwaargewichten vanuit onze wagen. Dat werd algauw anders. De Chief Game Warden van het National Tsavo Park East, David Sheldrick, was bijzonder geïnteresseerd in een onderzoek naar 'zijn' neushoorns. Het waren er zo'n duizend en onze medewerking in Tsavo-East was dus heel welkom. Hij wees ons een studiegebied ten noorden van de rivier de Galana toe, dat voor bezoekers was afgesloten. Hij stelde een tent en de benzine voor onze ritten in het park ter beschikking. Ook kregen we de nodige Afrikaanse helpers, die anders tegen de stropers van leer trokken. Omdat er in ons onderzoeksgebied maar weinig berijdbare wegen bestonden, mochten we te voet gaan. Over het algemeen konden we alles ondernemen waarvan wij vonden dat het ons onderzoek ten goede kon komen.

Zo zwierven wij dan dagelijks door de hete, droge steppe, door hard steppeg gras, door struiken en heesters. We beklommen de steile hellingen van het Yatta-plateau en gingen weer naar beneden door uitgedroogde beken. We moesten letten op termietenheuvels en lava-rotsen, wij volgden de royale, aan het terrein aangepaste brede paden van de olifanten en de vrij smalle, kronkelende wissels van de neushoorns. In de Galana wasten wij het zweet en vuil van ons af. De krokodillen waren banger voor ons dan wij voor hen. Menige nacht brachten wij niet in de tent door, maar onder de blote hemel, op een heuvel midden in het observatiegebied. We luisterden naar de 'koorzang' van de leeuwen, het huilende geroep van de gevlekte hyena's en het heldere getrompetter en diepe gebrom van de olifanten. Soms hadden wij midden in de nacht hevige gevechten met grote mieren die beslist hun intrek wilden nemen in het stro dat als matras diende en die ons geduld danig op de proef stelden.

Zo begonnen onze neushoornexpedities te voet. We volgden onze tweehoornige lievelingen door het struikgewas, op hun tochten naar de drinkplaatsen, observeerden ze bij het eten, drinken, elkaar be-

groeten, liefhebben en vechten, Algauw kenden we er de nodige persoonlijk. Meestal waren we bij ons werk goed gewapend met verrekijker en camera. Op een keer gebeurde het dat ik, toen ik een reusachtige bul wilde fotograferen, werkelijk 'op een neushoorn stuitte'. Ik werd letterlijk op zijn horens genomen! Op de een of andere manier buitelde ik er ook weer af en bleek gelukkig zo goed als heel.

Te bevoegder plaatse moet ergens de indruk zijn ontstaan dat ik als het ware voor het neushoornonderzoek was geboren. Ik kreeg namelijk een aanvraag uit Morges of ik interesse zou hebben voor een expeditie om de Javaanse neushoorn te bestuderen en – wanneer het mogelijk zou zijn – te redden. De aanvraag kwam van de Survival Service Commission van de Internationale Unie voor Natuurbehoud IUCN, afkorting voor International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Deze commissie vond het dringend noodzakelijk dat er zo'n expeditie werd gehouden. Enerzijds zochten ze daar nu een geschikte bioloog, anderzijds probeerden ze van het World Wildlife Fund (wwf) medewerking te krijgen voor het financieren van de expeditie. Natuurlijk vroeg ik Lotte of ze ook mee zou willen gaan en met haar instemming nam ik het aanbod, aan. Zo-doende kwamen wij weer aan de neushoorns, deze keer een éénhoornige, Aziatische soort. Maar voordat het zóver was, ging er nog enige tijd overheen.

De Javaanse neushoorn en zijn Aziatische verwanten

Als jongen heb ik enthousiast in de oude Brehm van mijn vader zitten lezen. Ik probeerde allerlei afbeeldingen van grote zoogdieren na te tekenen en de hoofdstukken waarin leefwijze, intelligentie en karakter van de afzonderlijke soorten werden behandeld, maakten diepe indruk op me. De Javaanse neushoorn kwam er in de Brehm bekaaid af. Een gortdroog beschrijvinkje met een paar opmerkingen over het gebied waar hij voorkwam. Geen plaatje, en niets over zijn manier van doen. Vandaar dat die neushoorn indertijd ook geen vast omljnd begrip voor me was. Hij verdween zelfs helemaal achter mijn horizon. In 1937 hoorde ik professor Heini Hediger over deze Aziatische neushoornsoort spreken in een lezing over grote zoogdieren. Hij had het over de bedreiging van alle neushoorns, in het bijzonder van de Aziatische, en beschouwde de Javaanse neushoorn als een soort die op het punt stond te worden uitgeroeid. Het noodlot dat de neushoorns toen al bedreigde, is het in Zuid-Oost-Azië en China heersende geloof dat medicijnen die uit de horens en andere lichaamsdelen van deze dieren zijn bereid, eens speciale toverkracht zouden bezitten.

Een paar jaar daarna brak de Tweede Wereldoorlog uit. Toen kwamen de naoorlogse jaren met hun zorgen en hun nieuwe stimulansen. Tot aan de aanvraag uit Morges, waar ik het al over had, was er in feite niets geweest dat me aan deze neushoorn en zijn lot had herinnerd. Nu moest ik constateren dat ik eigenlijk niets over

Hierboven onze Land-Rover voor de dienstwoning van Djuhari. Hijzelf bij ons trouwe vehikel, geflankeerd door Widodo en Lotte
Hieronder zijn we bezig een brug op maat te maken

het dier wist.

Dat er in Indonesië neushoorns waren, weten we aan de hand van documenten die tweeduizend jaar geleden al werden neergepenseeld, en wel in de annalen van het Chinese keizerlijke hof. Een bericht uit het begin van onze jaartelling leert ons dat er in Atjeh een neushoorn voor de keizerlijke dierentuin werd gevangen. In latere berichten over de Chinese handel op het buitenland spelen Indonesische rinoceroshorens steeds een rol. Zelfs nog over de jaren 1917 tot 1927 bestaat er een ambtelijke lijst van het Nederlandse gouvernement met het totaalgewicht en prijs van de horens die jaarlijks legaal uit Indonesië naar Singapore of China werden geëxporteerd.

Nu rijst natuurlijk de vraag wáár men in Indonesië op neushoorns jaagde om hun horens naar China te verkopen en vooral welke rinocerossoort er werd vervolgd. In de oudste berichten is er bijna uitsluitend sprake van Sumatra. Maar dat is nog geen antwoord op onze vraag naar de sóort neushoorns. Dat de Javaanse neushoorn op Java en de Sumatraanse op Sumatra thuishoorde, is maar een deel van de waarheid. Tot in onze eeuw wisten zelfs een heleboel vakbiologen niet eens wat er nu precies aan de hand was.

Pas tegen het einde van de achttiende eeuw werd het vermoeden uitgesproken dat er in Indonesië een éénhoornige neushoorn leefde, die zich van de bekende Indische gepantserde neushoorn door diverse kenmerken onderscheidde. Materiaal van die neushoornsoort kwam pas tientallen jaren later naar Parijs en in 1822 gaf Desmarest, een medewerker van Cuvier, op grond van zijn onderzoek van dit materiaal de desbetreffende Indonesische neushoorn een eigen soortnaam: *Rhinoceros sondaicus*. Daarmee waren echter nog lang niet alle problemen opgelost. De Nederlandse zoölogen in Bogor – of Buitenzorg, zoals het destijds heette – waren het er spoedig – en terecht – over eens dat de *Rhinoceros sondaicus* identiek was met de

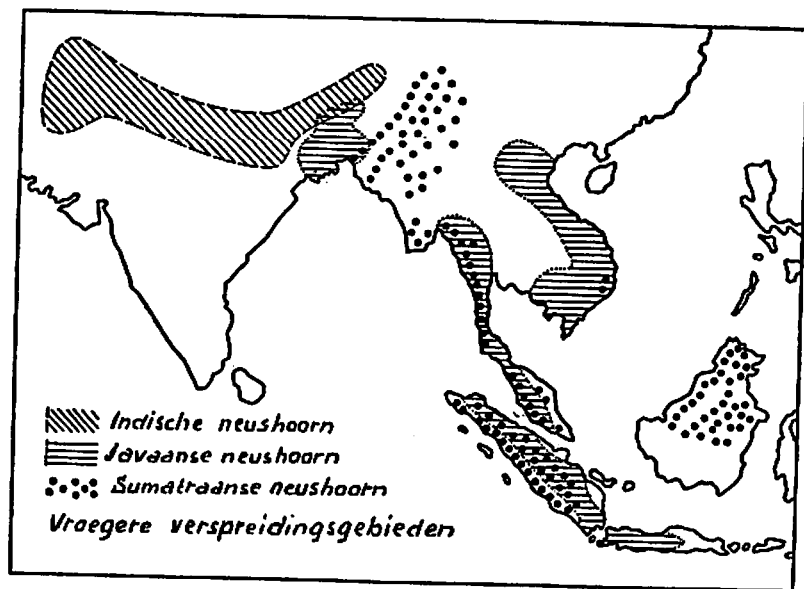
Hierboven de uitgedroogde bedding van een kali met rondom palmen en bamboe

Links onder de prenten van een neushoorn in het natte zand van het strand

Rechts onder nipalpalmen in brak water

soort die op Java leefde. Het dier werd daarom dan ook Javaanse neushoorn genoemd. Maar het was ook bekend dat er op Sumatra een kleine, behaarde rhinoceros met twee horens op de neus leefde en in het begin van de negentiende eeuw had men hem de naam *Rhinoceros* – later *Dicerorhinus* – *sumatrensis* gegeven. Dit was dan de Sumatraanse neushoorn.

Toen deze twee namen eenmaal waren geaccepteerd, ging iedereen gewoon voorbij aan het door verschillende, vooral Engelse, zoölogen geconstateerde feit dat op Sumatra náást de tweehoornige Sumatraanse neushoorn ook de eenhoornige Javaanse neushoorn voorkwam. Het meest ongelovig waren nog de Nederlandse deskundigen in Buitenzorg. Eén schreef nog in 1925 over de Javaanse neushoorn: 'Hij leeft alleen op Java.' Nu, enige jaren later zou hij gelijk hebben gehad: toen was de soort overal, behalve op Java, uitgeroeid. Ook op Java waren er nog maar zo'n duizend tot tweeduizend exemplaren gespaard gebleven.

Waar vroeger de neushoorn weidde

Rondom de eeuwwisseling lukte het de dierkundigen de oorspronkelijke verspreidingsgebieden van de Aziatische neushoorns bij benadering vast te stellen. Dat had overigens alleen nog maar een historische betekenis. De uitroeiing was nog maar nauwelijks meer tegen te gaan. Tegenwoordig komen de drie soorten alleen nog op minieme 'eilandjes' in hun vroegere woongebieden voor. Al even klein is hun aantal.

Soort	Aantal	Gebied
Indische neushoorn	ca. 600	reservaten in Indië (Assam, Bengalen, Nepal)
Javaanse neushoorn	20-30	Udjung Kulon-reservaat (West-Java)
Sumatraanse neushoorn	50-100?	heel kleine resten in Birma (?), Malakka, Sumatra en Borneo (?)

(? = betrouwbare gegevens van de laatste tijd ontbreken geheel)

Hoe zijn de grenzen van die oorspronkelijke arealen nu tot stand gekomen? De aanpassing aan een bepaald soort omgeving schijnt daar een bepaalde rol bij te hebben gespeeld. De Indische neushoorn leefde in de stroomgebieden van de Indus, de Ganges en de Brahmaputra met hun uitgestrekte, open jungle, hun ontelbare verzande en moerasige zijrivieren en de aangrenzende heuvellandschappen. De Sumatraanse en Javaanse neushoorns daarentegen bewoonden gebieden met een dichtere, dikwijls woudachtige plantengroei, die zich vanaf de kust en de moerasgebieden in het laagland tot aan de bergen van meer dan 3.000 meter hoogte uitstrekten. Hun verspreidingsgebieden in Achter-Indië, het schiereiland Malakka en Sumatra vertoonden over het algemeen een zekere overeenkomst. Waarom kwam op Borneo alleen de Sumatraanse neushoorn voor en op Java alleen de Javaanse soort? De geologen konden aantonen dat de Indonesische eilanden vroeger samen met Achter-Indië één geheel hadden gevormd. De verspreiding van beide soorten heeft vermoedelijk niet gelijktijdig vanuit dezelfde gebieden plaatsgevonden en het afbrokkelen van de Indone-

sische eilanden van Achter-Indië en van elkaar heeft ervoor gezorgd dat die verspreiding aan bepaalde beperkingen was gebonden.

Van de drie Aziatische neushoorns is de Javaanse neushoorn wel het gemeenst vervolgd. Sody meldt dat in de achttiende eeuw het gouvernement op Java premies voor gedode neushoorns uitbetaalde. Voor gasten en vrienden organiseerden de planters allerlei afschuwelijke slachtingen onder de neushoorns en de bantengs, de in het wild levende inlandse runderen. Dat gold als een bijzondere attractie. Toen de dieren zeldzamer begonnen te worden, bleven ze een bijzonder geliefd object voor de sportjagers vormen. Kwam men toen nog tot een respectabele vangst, dan had men aanspraak op de nodige bewondering, zo niet op heldenverering. Toen dan tussen 1925 en 1935 het aantal Javaanse neushoorns overal aardig was uitgedund, groeide bij beroemde musea het verlangen om de laatste overlevenden voor hun verzameling te laten doden.

Gerekend naar de moeite die er is gedaan om de neushoorns uit te roeien, waren de beschermende maatregelen van deze eeuw nog tientallen jaren lang onvoldoende. Het Nederlands-Indische gouvernement zette de Javaanse neushoorn in 1709 wel op de lijst van beschermde diersoorten maar gaf op aanvraag nog altijd speciale jachtvergunningen af. Voor Sumatra waren die nog tot 1933 te krijgen, tot een tijdstip dus dat daar hoegenaamd geen *Rhinoceros sondaicus* meer bestonden.

Udjung Kulon werd aanvankelijk tot 'natuurmonument' en pas in 1921 tot wildreservaat verklaard en daarmee was het het laatste toevluchtsoord van de Javaanse neushoorn geworden. Weliswaar was nu de jacht verboden, maar tot kort voor de Tweede Wereldoorlog ondernam men praktisch niets tegen de stroperij. In 1937 werd de bewaking van het reservaat afdoende geregeld en het toezicht ressorteerde toen onder A. Hoogerwerf. In de oorlog en de verwarrende naoorlogse jaren met hun politieke omwentelingen en economische moeilijkheden bleek de bescherming van het reservaat al helemáál onvoldoende te zijn. In die moeilijke tijden werden aanzienlijke aantallen van de neushoornbevolking door stroppers gedood.

Sinds een jaar of twaalf proberen de IUCN (International Union for the

Conservation of Nature and Natural Resources) en wwf (World Wildlife Fund, het Wereld Natuurfonds) de Indonesische autoriteiten met raad en daad te helpen bij de bescherming van Udjung Kulon en het redden van de neushoorns. Zoölogen en deskundigen van 'Wildlife' werden naar Java gestuurd om de precaire toestand te onderzoeken. In 1964 bracht de Amerikaan dr. Lee Talbot zes maanden op Java door. Hij overhandigde een Land-Roverdiesel als geschenk van het wwf om de verbinding over land van Bogor via Labuhan naar Tamandjaja, het dichtst bij Udjung Kulon gelegen plaatsje, te verzekeren. Twee jaar later reisde de Belg dr. Jacques Verschuren naar Java en overhandigde een nog groter geschenk van het wwf: een motorboot met twee dieselmotoren. Ook de boot moest dienen voor de verbinding Labuhan-Tamandjaja, maar bovendien voor het toezicht op de noordkust van Udjung Kulon en voor het opnemen van contact met de wachtposten op de eilanden Handeuleum en Peutjang. In april 1967 was het onze beurt om de begonnen hulpactie verder te leiden. Onze expeditie was als 'Swiss ear-marked project' van het wwf tot stand gekomen, dat wil zeggen dat de benodigde financiële middelen helemaal van Zwitserse zijde kwamen. Dat is op zichzelf al een klein wonder. De tovenaars die dit voor elkaar kreeg, is professor R. Geigy. Op zijn initiatief ontstond begin 1968 een comité ter bescherming van Udjung Kulon, samengesteld uit zoölogen uit Bazel. Die groep plande en organiseerde ook de voortzetting van de wwf-expeditie voor de jaren 1968 tot 1970. Professor Geigy heeft een belangrijk stuk werk voor de natuurbescherming gedaan: zijn pogingen een van de zeldzaamste grote zoogdiersoorten voor uitsterven te behoeden. Voor ons heeft hij tegelijk de weg gebaad naar een veelzijdig arbeidsterrein en naar spannende avonturen. Daarover willen we nu graag wat vertellen.

Onze opdracht

Het World Wildlife Fund had onze opdracht in een zogenaamde projectbeschrijving zwart op wit vastgelegd. Op de eerste plaats kwam een grondig stuk studie van de Javaanse neushoorn en zijn manier van leven. Ook moesten wij erachter zien te komen of er in Ujung Kulon voldoende gunstige levensvoorwaarden voor het voortbestaan van de rhinoceros waren. Bovendien werd er van ons verwacht dat wij met voorstellen op de proppen zouden komen hoe Ujung Kulon en daarmee de neushoornfokkerij veilig kon worden gesteld. De soort moest behouden blijven. Aan de hand van wat wij al onderzoekende hadden ontdekt, moesten wij tenslotte de Indonesische autoriteiten van advies dienen en ze een handje helpen bij het runnen van het reservaat. Daar zitten namelijk heel wat problemen aan vast.

Er doken nog twee bijkomstige karweitjes op die wij moesten afhandelen. In 1964 had het World Wildlife Fund een Land-Rover gekregen, maar die was nu 'sudah rusak' ('al stuk'). Ik ga maar niet op dit lijdensverhaal in. Het World Wildlife Fund had in Singapore een nieuwe Land-Rover laten kopen en wel door een paar zoölogen van de Raffles Universiteit. Op onze reis naar Java moesten wij Singapore als pleisterplaats aandoen, erop letten dat de auto ook écht werd ingescheept, ons de vrachtdocumenten laten geven en tenslotte de Rover Indonesië binnenkrijgen. Dat bleek overigens nog het mooiste stuk werk.

Van het laatste probleem dat ons nog boven het hoofd hing, konden wij thuis geen hoogte krijgen. Het World Wildlife Fund had in 1966 een bedrag ter beschikking gesteld om op Pulu Peutjang (pulu = eiland), ter hoogte van Ujung Kulon, een biologisch veldstation op poten te zetten. In het begin wist men ons te vertellen dat dit station er al vóór onze aankomst zou staan. In maart 1967 hoorden wij dat er

stagnaties in de bouw waren. Wij moesten onze reis – die begin april op het program stond – maar een maand of drie uitstellen. Men kon toch pas in mei van start gaan. Maar dat konden wij nu juist niet. Trouwens: wij wilden ons ook wel zonder station behelpen en in geval van nood het bouwproject zelf uit de grond stampen.

Dit was wat het WWF tot dusver van ons verwachtte. Natuurlijk zouden we ook met Indonesische ambtenaren en functionarissen te maken krijgen en het stond niet al bij voorbaat vast wat zij nu precies van ons wilden en verwachtten.

Op 1 april gingen wij van start. In Singapore liep alles op rolletjes. De zoölogen van de Raffles-universiteit waren energieke mannen en bovendien goede gastheren. Tijdens de onvermijdelijke wachttijden namen zij ons mee op excursie naar koraalriffen en naar de 'kelong' (een bouwsel van bamboe in zee, van waaruit 's nachts met een felle lamp de vis wordt aangetrokken en dan met een groot net opgehaald); ze namen ons mee naar de botanische tuinen met hun prachtige orchideeën en de Javaanapen (*Macaca irus*) en 's avonds lieten ze ons zien hoe je op de pleintjes met hun eenvoudige houten bouwsels onder de blote hemel een uitstekend Chinees etentje kunt verorberen.

Toen de Rover was ingescheept, konden we ons vertrek naar Djakarta bepalen en onze tijd van aankomst aan onze Indonesische partner, het nationale biologische instituut in Bogor laten weten. Voor alle zekerheid meldden we het ook aan de Zwitserse ambassade in Djakarta. Het vliegtuig van Singapore naar Djakarta was zo goed als leeg. Indonesië had in 1967 nog bijna geen vreemdelingenverkeer. Bij onze aankomst op het vliegveld van Djakarta werden wij opgewacht door consul Tatti en naar de ambassade gereden. Er was niemand van het biologisch instituut en er was ook geen bericht binnengekomen. Toch was er op Java wel telefoon en Bogor ligt maar 60 kilometer van Djakarta af. De verbinding kwam ook wel tot stand... maar na ongeveer een uur wachten! Na enig aarzelen beloofde men ons dat over ongeveer twee uur – om 14.00 – iemand ons met een voertuig bij de ambassade zou afhalen. We hadden dus wel tijd om te gaan eten. Robert Spinnler van de ambassade moet onze lichte paniek hebben aangevoeld. Hij nodigde ons uit voor de eerste maaltijd in het vreemde

land en legde hiermee de grondslag voor een hechte vriendschap. Daarna wachtten wij hoopvol op de komst van het voertuig. Wij wachtten... tot de duisternis viel. Tegen 18.00 reed een enigszins gedeukt vehikel van het merk 'Nissan' voor. Er stapten een bestuurder, een figuur van het biologisch instituut, – die ik van nu af S. zal noemen en wiens naam ik maar niet zal vertellen – en meneer Widodo, een jonge ambtenaar van de Dienst voor Natuurbescherming en Natuurbehoud in Bogor uit. Widodo's begroeting was zeer vriendelijk, die van S. erg collegiaal en een beetje neerbuigend. Beiden spraken – tot onze grote opluchting – erg goed Engels.

Over ons vergeefse wachten en hun late verschijning werd met geen woord gerept. Hoe moesten wij dat verklaren? Had men ons opzettelijk niet van het vliegveld afgehaald en daarna nog een tijd laten wachten? Wat was de reden hiervan, wat wilde men hiermee bereiken?

Over de 60 kilometer van Djakarta naar Bogor deden we ongeveer twee uur. Het motregende, de weg was onverlicht, waardoor de koplampen van de tegenliggers des te verblindender werkten. Sommige voertuigen schakelden in 't geheel niet over op gedimd licht. Gaf men hen een seintje met het eigen grote licht, dan reden ze een ogenblik helemaal zonder licht. Dat betekende: 'We kunnen niet dimmen, omdat de installatie niet deugt!' Onze bestuurder reed onregelmatig zigzaggend over de weg. Hij maakte er een sport van om, ondanks de regen en het tegemoetkomende verkeer, de vele diepe gaten in het wegdek in een soort slalom te omzeilen.

In het centrum van Bogor verlieten we de hoofdweg, reden tussen enkele gebouwen onder een poort door en bevonden ons plotseling in een stil en donker, maar prachtig park. Tegen een diepzwarte achtergrond tekende zich in het licht van de koplampen een prachtig landschap van geweldige boomstammen, slankere stammen van hoge bomen en de brede bladeren van tropische reuzenvarens af. Dan reden we over een brug, waaronder een wilde rivier over los gesteente en rotsblokken bulderde en daarna gingen we door een keurig verzorgde strook parklandschap. Toen kwamen we bij open grasland. In een vijver, aan de voet van een zorgvuldig gemaaide helling, weerspiegelden zich half ontloken waterlelies. We reden de helling op en

bleven stilstaan voor een huis dat verscholen tussen de bomen stond. Dit was het gastenverblijf van de wereldberoemde Botanische Tuin van Bogor van de 'Kebun Raya' (Koninklijke Tuin), en hier moesten wij tijdens ons verblijf in Bogor wonen.

Bij de eerste bezichtiging van onze woning viel het ons op dat men de laatste jaren weinig aan het onderhoud van het huis had gedaan: het meubilair, de gordijnen, de elektrische installatie en het sanitair, alles was min of meer verwaarloosd en in alle hoeken liepen grote kakkerlakken. Maar met wat insektenpoeder en Shelltox hielden we die dieren en de muskieten in bedwang en zelfs op de versleten kapokmatrassen sliepen we boven verwachting goed. De volgende morgen leerden we de goede geesten van het huis kennen; meneer Mardiuk en drie vrouwen, Djenap, Wati en Salama. Zij zorgden in het 'Guesthouse' voor de keuken en deden de huishouding. Na het ontbijt, dat helemaal volgens Europese maatstaven was klaargemaakt en, zoals te verwachten, dan ook oersaai was, verscheen om kwart over acht S. met de mededeling dat prof. Soemawoto, directeur van het biologisch instituut, ons voor een bespreking – om acht uur – verwachtte.

Het moet mij van het hart dat wij zenuwachtig werden van de manier waarop ze in Indonesië met de tijd omspringen. Wij moesten diverse keren naar het hete Djakarta hobbelen voor onze kisten met uitrustingsstukken, die per schip zouden komen. Toen het schip de haven van Tandjung Priok was binnengelopen en de vracht was uitgeladen, deden wij ons best het materiaal zo rap als maar kon, de haven uit te krijgen. Van diverse kanten hadden ze ons al gewaarschuwd voor het risico, dat een zending goederen in de haven zó maar spoorloos kon verdwijnen.

Een of ander bureau dat gastarbeiders begeleidde, leende ons twee jonge assistenten. Met hen zochten wij in de haven een agent op onder wiens leiding wij op jacht gingen naar de nodige stempels en handtekeningen, een stuk of tien in totaal. Wij zwierven van kantoor naar kantoor. Bijna allemaal stonden ze vol bureaus met ambtenaren in uniform. Het waren duidelijk marineofficieren en -onderofficieren. Op een paar bureaus liggen dikke stapels paperassen, maar de meeste zijn leeg en de lui erachter lijken op werk te wachten. Komt men een

kantoor binnen, dan moet men eerst tot een vergelijk zien te komen met de ondergeschikte bij de ingang. Daarna loopt de agent langs een bepaald bureau en laat daar een bankbiljet achter. Vermoedelijk bepaalt de grootte van het 'geschenk' of de 'kepala kantor' ('chef de bureau') vlug of langzaam wordt gevonden. Daarna krijg je een stempel met handtekening. Wij waren nog lang niet in het bezit van alle benodigde stempels, toen het al twee uur was. En dat betekent in Indonesië: einde werktijd! Voor ons betekende het tweeënehalf uur terugrammelen naar Bogor en de volgende morgen opnieuw present zijn in Tandjung Priok.

Deze keer had ik voor de middag onze kisten al te pakken. Maar nu verscheen de auto die mij naar Bogor terug zou brengen, niet op de afgesproken tijd ten tonele. De kisten stonden voor de agentuur op straat, vlak bij de haven, waar het wemelde van de mensen. Ik ging bij mijn spullen op wacht staan en stapte als een gardist voor Buckingham Palace in de verzengende zon op en neer. Na een poosje probeerde ik van de agentuur uit te bellen en – o mirakel! – het lukte nog ook. 'Sebenter lagi' zou de auto komen. Dus: gauw eens. Opnieuw schildwachtje spelen en maar hopen. Het liep tegen enen. De zon stond loodrecht boven mij en er was geen zuchtje wind. Om twee uur belde ik nog eens en toen ging het kantoor dicht. Ik wachtte naast mijn kisten – ik kon trouwens moeilijk anders – tot vijf uur. Toen dook eindelijk de auto op. Ik hoefde in elk geval niet in de havenwijk te slapen...

Ik zag maar van mijn officiële hulpjes af, toen ook de Land-Rover aankwam. Zij lieten de boel niet sneller draaien, integendeel. Wij hadden vaak de indruk dat hun geharrewar met agenten en havenambtenaren over de grootte van de steekpenningen juist remmend werkte. Onze assistenten, de agenten en het havenpersoneel hadden tijd in overvloed; wij juist niet. Maar wij hadden wél geld en daar was belangstelling voor. Dat was een mooie gelegenheid om touw te trekken. Hoewel: de regels van dat spel lieten wij ons niet eenzijdig opdringen. Wij wilden precies weten waar de grenzen lagen tussen leges, onkostennota's en steekpenningen en noemden bij de betaling het beestje ook telkens bij de naam. Ook trokken wij zelf wat geschikte hulpjes

aan. Dat was niet altijd een gemakkelijk karwei, omdat onze kennis van het Behassa nog niet veel voorstelde. Maar uiteindelijk kwamen wij toch vlugger en zelfs goedkoper waar wij wezen wilden.

Toen het eindelijk zover was, reden wij met onze nieuwe 'long wheel base' Land-Rover naar Bogor. Op de portieren stond het bekende Panda-beertje van het World Wildlife Fund en daarboven de naam 'badak' (= neushoorn). Het voertuig was een cadeau van het Wereld Natuur Fonds aan het Biologisch Instituut en aan de Dienst van het Natuurreservaat Ujung Kulon. Wij hadden het recht de auto voor de duur van onze operatie te gebruiken. Hij werd als dienstauto geregistreerd en kreeg dan ook een rood dienstnummer. Daar zaten bepaalde faciliteiten aan vast, maar ook 'verplichtingen' tegenover de politie. Daar kwamen wij later pas achter... Ik zal ook maar niet het verhaal ophangen van de moeite en de tijd die het kostte, voordat met medewerking van S. het rode dienstnummer erop was geschilderd. Wij wilden de Land-Rover nu laten verzekeren, maar ontdekten al gauw tot onze verbazing dat geen enkele assurantiemaatschappij dienstauto's accepteert. De chauffeurs ervan buiten namelijk elke gelegenheid uit om mensen voor een zacht prijsje overal naartoe te rijden. Met dit soort taxiritten verdienen zij een deel van hun levensonderhoud. De wagens verslijten er natuurlijk een stuk sneller door. Wanneer zij dan nodig aan reparatie toe zijn, is daar doorgaans het geld niet voor en nemen de risico's op de weg toe. Op voorwaarde dat wij er alleen maar zelf in zouden rijden, konden wij de auto tenslotte laten verzekeren. Wij namen die verplichting vooral ook op ons in de hoop daardoor allerlei functionarissen de pas af te snijden. Die zouden anders allerlei noodzakelijke ritten verzinnen die met Ujung Kulon niets hadden uit te staan. De familie van een of andere ambtsdrager had namelijk de eerste Land-Rover die het World Wildlife Fund cadeau had gedaan, misbruikt en daardoor in de vernieling gereden.

We zeiden dus tegen de bevoegde instanties dat wij geen chauffeur nodig hadden. Daarop informeerde S. naar ons rijbewijs. We vertelden hem dat we een internationaal rijbewijs hadden. De volgende dag kwam S. ons zeggen dat we in verband met het rijbewijs met een paar

pasfoto's naar het politiebureau moesten gaan. Hij ging met ons mee naar de betreffende afdeling. Daar vertelde een ambtenaar ons dat we het internationale rijbewijs konden inruilen voor een plaatselijk geldig rijbewijs. De kosten bedroegen ongeveer twaalf Zwitserse franken per persoon. Ik verzocht om nadere toelichting; het internationale rijbewijs was er toch juist opdat men geen lokaal rijbewijs zou moeten aanvragen en bekostigen. Bovendien erkende Indonesië toch de internationaal afgesproken overeenkomst? Dit argument vond geen gehoor. We konden óf het bedrag betalen, óf ons aan een medische keuring en een rijexamen onderwerpen, natuurlijk tegen betaling van de gemaakte kosten. Ik verklaarde enigszins aangebrand dat ik alleen bereid was te betalen, wanneer ik een kwitantie kreeg. Men bood aan dat ik de kwitantie dan zelf kon schrijven. Dat wilde ik niet. Daarop ging de ambtenaar naar de 'kepala', de chef, die in een hokje of nis 'zetelde' dat door een ongeveer twee meter hoog beschilderd houten schot met alleen een deuropening van de rest was afgescheiden. Tussen hem en mij ontspoon zich een allengs luider verloopend gesprek dat de politiefunctionarissen in het hele bureau de oren deed spitsen. Tenslotte kregen we het rijbewijs en gaven daarvoor... elk twee franken, zónder kwitantie. Het was nog niet de laatste keer dat we ons tegen dit soort chantage moesten verdedigen.

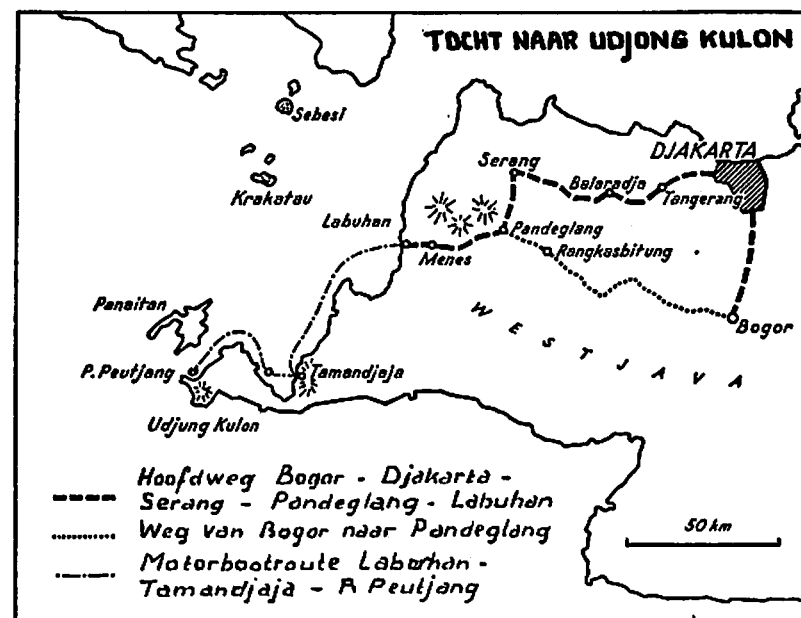
Meneer S. had ons nu al meerdere keren – op zijn manier – assistentie verleend; hij was ons namelijk van officiële zijde met de volgende woorden toebedeeld: 'Meneer S. is uw assistent en zal u als zodanig steeds begeleiden op uw expedities naar Ujung Kulon!' Widodo werd door het hoofd van de natuurbescherming op dezelfde manier aan ons toegevoegd. Kort daarop leerden wij het hoofd van het Ujung Kulon-reservaat kennen. We kregen te horen dat ook hij in het reservaat steeds onze begeleider zou zijn.

Dit drievoudige 'schaduw' ontwikkelde zich als volgt. S. nam ons bij iedere aankoop die hij voor ons moest doen, flink bij de neus. Hij kwam nooit vrijwillig met rekeningen en afschriften op de propfen en in het reservaat was hij enkel en alleen op zijn eigen voordeel uit. Na de eerste maand, dat wil zeggen vóór de tweede tocht naar het

reservaat, bedankten we eenvoudig voor zijn verdere hulp.

Djuhari en Widodo bewezen echter steeds dat zij hulpvaardige, waardevolle medewerkers waren bij het voorbereidende werk en het inkopen doen en ze bleken helemaal ingespeeld te zijn op de ambtelijke en administratieve molens van Djakarta. Ze werden dan ook vrienden van ons.

de bemanning en alle verdere hulp zelf betalen, maar Djuhari liet deze mensen meevaren zonder ons iets te zeggen en gaf op onze vragen ook geen antwoord. Mettertijd hoorden wij dat dit in Indonesië gebruikelijk is. Zogauw bekend wordt dat een dienstvaartuig een bepaalde reis moet maken, komen er mensen die graag mee zouden willen. Waarom zou men ze laten staan? Het schip moet tóch varen. Bovendien heeft een Indonesiër slechts een zeer klein gedeelte nodig van de ruimte en comfort die wij Europeanen gebruiken. Bij de eenvoudige bevolking is het verlenen of vragen van hulp iets vanzelfsprekends. Niemand vraagt geld voor een verleende dienst of voor het gebruik van een boot. Waarom zou men een dienstvaartuig niet mogen gebruiken om je naaste te helpen? Zelfs in de staatsbedrijven en bij de administratie is men in de eerste plaats vriendelijk en aardig tegen elkaar. Ook wanneer iemand een beetje slordig werkt of zich bepaalde onregelmatigheden veroorlooft, komt men nooit tot harde maatregelen. Zijn wij niet allemaal broeders? Wanneer men zeer geeerd is, wordt men aangesproken met 'pak' of 'bapak' (vader) en 'ibu' (moeder). Anders met 'sodara' (broer, zuster) of in het meervoud 'sodara-sodara'. Het onvermijdelijke gevolg van zo'n menselijke verhouding is ontegenzegglijk het min of meer veronachtzamen van andere plichten die wij Europeanen nu eenmaal belangrijk vinden. Bekwaamheid staat hier bijvoorbeeld niet op de eerste plaats. Juist zoals de dienstauto's verwaarloosd worden, zo verzanden de havens, stortten bruggen in en komen er gaten in het wegdek. Treurig genoeg werken deze vriendelijkheid en verdraagzaamheid in de hand dat louche figuren er misbruik van maken. Op zeer veel afdelingen van de administratie, bij het leger en bij de politie wordt een flinke dosis corruptie niet gestraft, maar gewoon door de vingers gezien. Wij Europeanen zijn vrij gauw geneigd om zulke toestanden nogal primitief te vinden. Maar zouden we misschien onze mening niet moeten veranderen? Dat men zich om het aardse bestaan geen zorgen moet maken; dat bij een gift de linkerhand niet weet wat de rechter doet; dat de mens er niet bij gebaat is, als hij de gehele wereld wint, maar schade lijdt aan zijn ziel; dat men iemand niet zal veroordelen, maar in hem een naaste moet zien: al deze gedachten zouden ons niet

vreemd moeten zijn. Bovendien hebben we helemaal geen reden meer om zo trots te zijn op de essentiële aspecten en gevolgen van onze ijver.

Met twaalf man voeren we dus de benedenloop van de rivier van Labuhan af, langs de spartelende boefjes die zo graag op de foto wilden en ons vragend 'portret' of 'Kodak' toeriepen, langs de wasende vrouwen, langs de vele prachtig beschilderde vissersboten en boomden daarna met uitgeschakelde motor over de rotsen van het 'haventje'. En toen voeren we in het water van Straat Soenda. Ongeveer viereneenhalf uur ging de tocht langs de westkust van Java naar het zuiden, waar Tamandjaja ligt. In het noorden waren eerst Krakatau en Sebesi te zien als loodrecht uit zee omhoog rijzende bergen, daarop dook in het zuidwesten Panaitan (Prinseneiland) op en tenslotte in het zuiden een vlak lijkende landstrook met een massief op het westelijk punt: Ujung Kulon.

Onze tocht ging nu verder naar het noordwesten tot aan het noordelijkste punt van Ujung Kulon, de Tandjung Alang Alang. Tandjung betekent uitloper, kaap; alang alang is de aanduiding voor stevig, hoog groeiend gras. Vroeger moeten hier grote grasvlakten zijn geweest. Tegenwoordig zijn deze voor het grootste deel begroeid met struiken (*Lantana camara*) en bosjes, die voor het overgrote deel uit een enkele boomsoort bestaan (*Ardisia humilis*). We rondde deze noordpunt en koersten naar het westen en iets later naar het zuidwesten. Tegen tien uur voeren we een zeearm aan de linkerkant van Ujung Kulon binnen. We stevenden om een kleine uitloper van het eiland heen naar een stille, verlaten baai met een prachtig wit strand. Er verschijnt een kleine open plek in het dichte woud en daar staan twee hutten. Twee mannen komen naar het strand, maken een kano los die in het ondiepe water aan een paal vastligt en peddelen naar de motorboot. Er volgt een enthousiaste begroeting en daarna wordt alles stuk voor stuk in de kano geladen en naar het strand geroeid. We zijn op onze basis in Pulau Peutjang aangekomen.

Hoe moet men neushoorns beschermen?

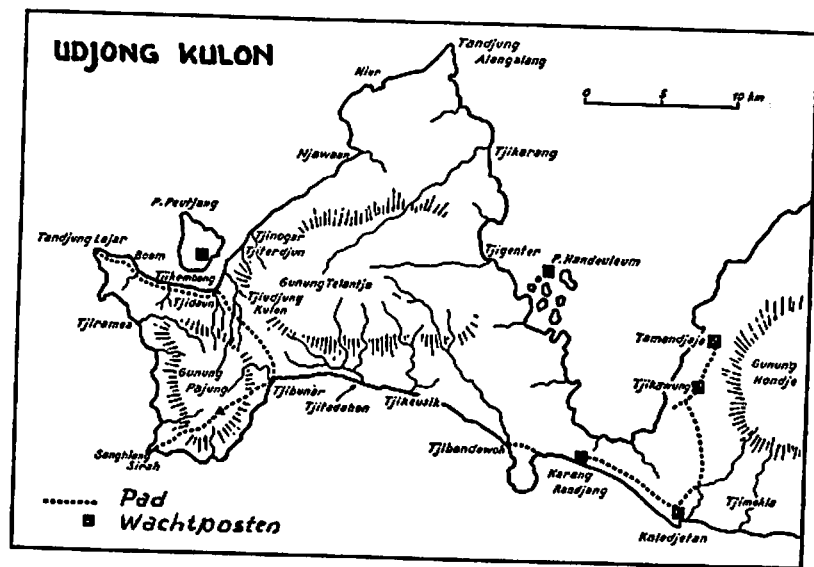
De geschiedenis van Ujung Kulon, vanaf 1921, toont overduidelijk aan dat een bepaald gebied door allerlei wetten en voorschriften niet voldoende kan worden beschermd. Pas het invoeren van de nodige bewaking kon het stropen enigszins beperken. Omdat de controle niet altijd even zorgvuldig was, werd in de afgelopen tien jaar een nogal aanzienlijk deel van de neushoornbevolking het slachtoffer van stropers.

Hoe was de bewaking in zijn beste periode georganiseerd? Op de kaart kan men zien dat men alleen te voet door de smalle flesschals op het schiereiland kan komen. Om deze nauwe doorgang af te sluiten, was aan de zuidkust, bij Karang Randjang, een huis gebouwd dat dienst deed als wachtpost voor één man. Nu wordt echter het gebied meer oostelijker van Kaledjetan tot aan het riviertje de Tjimokla, periodiek bezocht en bewoond door de neushoorns. Voor de bescherming van dit oostelijke gebied moest een wachtpost in Kaledjetan zorgen. Door langs de kust en op de paden in het reservaat te patrouilleren, moesten deze bewakers verhinderen dat men ongeoorloofd te voet het park binnendrong. Natuurlijk zou men ook met kleine boten naar Ujung Kulon kunnen komen, maar door de sterke golfslag en de vaak voorkomende zuidenwinden is het bijna onmogelijk langs de kust te varen, laat staan er aan land te gaan. Aan de noordkant wordt het aanleggen bemoeilijkt door koraalriffen. Bij een kalme zee kan men toch wel op sommige plaatsen aan land gaan. Enkele beschutte baaien zijn zelfs bij iedere weersgesteldheid daarvoor geschikt. Hiermee werd bij de organisatie van de bewaking op de volgende manier rekening gehouden: Op de eilanden Peutjang en Handeuleum werd een wachtpost gevestigd. Men patrouilleerde ener-

zijds met een kano langs de kust en anderzijds te voet langs een pad vanaf de Tjigenter tot aan het westelijke punt van het reservaat, de Tandjung Lajar.

In die goede tijd werden ieder jaar voor enkele weken mensen uit de omliggende dorpen aangenomen om de patrouillewegen en ook verscheidene weidegebieden in de buurt van de noordkust te ontdoen van als onkruid opschietende struiken en jonge bomen.

Zo was de situatie, maar het is begrijpelijk dat de huidige toestand van de bewaking ons meer interesseerde. Omdat onze opdracht in de eerste plaats een studie van de neushoorns en hun levensomstandigheden omvatte, verkregen wij slechts geleidelijk door tochtjes in de verschillende gebieden van het reservaat een duidelijk inzicht in de omstandigheden. Ik zou hier graag nog wat meer over willen vertellen.

Van de patrouillepaden was er nog maar één in goede conditie, namelijk die van Tjikawung naar Kaledjetan. Vijf andere delen waren nog niet helemaal begroeid, omdat ze zo af en toe nog wel eens werden gebruikt. Dit waren de stukken tussen Kaledjetan en Karang Randjang, Karang Randjang en Legon Kiara, Tjidaun, Boom en Tandjung Lajar, Tjidaun en Tjibunar en de route ten noorden van de Tandjung Tereleng. Alle overige paden waren helemaal begroeid. Blijkbaar hadden men de patrouillewerkzaamheden van de bewakers maar korte tijd gehandhaafd. Het was dus geen wonder dat wij in sommige gebieden langs de kust de sporen van twijfelachtige bezoekers ontdekten. Bij Niur, in het noorden van het reservaat, kwamen wij in een bos, ongeveer een minuut van de kust af, bij een stookplaats. Er lagen beenderen van een banteng naast, die kennelijk geschoten en geslacht was. Van daaruit leidde een stroperspad langs de oever van een vijver en door struikgewas naar een stuk bos. We volgden het en kwamen bij een soort kamp terecht. Naast een stookplaats lagen primitieve uit hout gesneden lepels. Een rotan touw, tussen twee bomen gespannen, diende blijkbaar voor het drogen van natte kledingstukken. Een lange lijn van gespleten rotan was vermoedelijk gebruikt voor het vangen van krokodillen. Er lag in ieder geval een verweerde krokodilleschedel naast.

Toen wij op 20 augustus het riviertje de Tjikaledjetan verkenden, kwamen wij op verscheidene plaatsen bij kleine hutten van palmbladeren met stookplaatsen. Boven één van de laatste was van stoken een rooster gemaakt, waarop men blijkbaar vis en schildpadvlees had gerookt. De grote zeeschildpadden zoeken altijd weer bepaalde kuststroken met een zandig strand op voor het leggen van eieren. Ze kruipen het strand op, graven een gat in het zand, leggen hun eieren erin, maken het kuiltje dicht en krabbelen weer naar de zee terug. Dit gebeurt alleen maar 's nachts en 's morgens vindt men de dichtgekrabde kuiltjes en de sporen heen en terug, voor zover ze tenminste niet door het water zijn weggewist. Op deze stukken van het strand vonden wij herhaaldelijk hun schilden; meestal was het rug-schild met een kapmes gescheiden van het borstschild. Vooral een zanderige baai ten zuidoosten van Tandjung Lajar werd herhaaldelijk

uitgezocht als broedplaats. Veel van deze dichtgemaakte holletjes vonden wij open en de sporen wezen wilde varkens en varanen als de eierdieven aan. Op een gegeven ogenblik kon ik een groot wild zwijn en een andere keer een ongeveer twee meter lange varaan tot op drie meter benaderen, omdat zij bij het woelen in een al vrij diepe kuil hun omgeving volkomen vergaten. Bij diverse bezoeken aan die baai vonden wij echter ook menselijke voetafdrukken, die van het ene kuiltje naar het andere en tenslotte via de kust naar de vuurtoren liepen. Blijkbaar hadden leden van de vuurtorenbemanning hun rijstmaaltijd aangevuld met schildpadeieren. In een zeker opzicht kan men dit begrijpen. Deze mensen leefden op Tandjung Lajar, de 'voorste punt van Java' en zorgden voor de gaslampen op de van stalen balken gebouwde vuurtoren. Twee tot drie keer per jaar voorzag een boot hen van levensmiddelen, vooral rijst, zout, suiker en koffie, thee en gedroogde peulvruchten. Husni, de toenmalige chef, had ook zijn vrouw en drie kinderen meegenomen. Mevrouw Husni had de moed opgebracht om een bescheiden tuintje met uien, spinazie en rode Spaanse pepers aan te leggen. Ook hield ze een paar kippen. Maar deze inspanning was niet voldoende en daarom probeerden Husni en zijn collega's ook van hun kant iets tot verrijking van de dis bij te dragen. Ze visten vooral vanuit een kleine roeiboort in de buurt van Boom. Husni's oudste zoon van ongeveer tien jaar, was een expert in het vangen van de vis met de hand. Maar op een zekere keer leverde het vissen niets op en besloten ze naar de schildpaddenbaai te gaan. Ze kwamen met een mand vol schildpadeieren thuis. Dat men van de zijde van de bewakers in Pulau Peutjang niet tegen deze plundering optrad, had een bijzondere reden: de bemanning van de vuurtoren en de mensen in Peutjang waren in deze eenzame streek elkaars enige burens en dus van elkaars hulp afhankelijk. Werd iemand van de ene groep ziek, dan hielp de andere met medicijnen; had de ene geen rijst meer, omdat de nieuwe aanvoer maar op zich liet wachten, dan gaven de anderen zoveel als ze maar konden missen. Bovendien hadden de mensen in Peutjang, zoals we nog zullen zien, dezelfde methode om hun menu te verrijken als hun burens van Tandjung Lajar.

Het Udjung Kulon-reservaat was dus bepaald niet hermetisch gesloten en zijn status van 'strict nature reserve' werd niet streng gehandhaafd. De reden daarvoor was eenvoudig en ook wel aanvaardbaar.

De hutten van de wachtposten Kaledjetan en Karang Randjang waren in een ondeugdelijke toestand en boden geen bescherming tegen regen en muskieten. Beide posten waren niet bewoond, maar werden zo af en toe door een patrouille vanuit Tamandjaja bezocht. Toen wij op een keer de nacht in Karang Randjang doorbrachten, verscheen er een groep vissers die in de hut wilden slapen om dan 's morgens al vroeg te kunnen gaan vissen. Vissen en het verzamelen van keverslakken en schaalhoornslakken was trouwens ook de voornaamste bezigheid van de bewakers, als zij de post bezochten. Zij en de mannen uit de naburige dorpen, Tjegog en Aerderuk, verdroegen elkaar als vissers en stropers op dezelfde manier als de bemanning van de vuurtoren en de bewakers van Peutjang. In tegenstelling tot de posten Kaledjetan en Karang Randjang waren die van Handeuleum en Peutjang bijna permanent bezet, omdat van hieruit de terugkeer naar Tamandjaja zeer moeilijk was. De mensen van Handeuleum hadden in de kano meestal te kampen met wind en golven en die van Peutjang konden Tamandjaja alleen maar bereiken door een tocht van meer dan tien uur en wel via de weg Tjidaun-Tjibunar-Karang Randjang. Het is echter gemakkelijker om op het eiland te blijven, omdat er in de baaien van de noordkust meer voedsel zit dan in die van de zuidkust, waar de branding heviger is. Als de rijst echter op was – en dat kwam herhaaldelijk voor –, restte alleen nog een boottocht respectievelijk een voettocht naar Tamandjaja. Voor het overige was de hut in Handeuleum bouwvallig en er vlogen zwermen muskieten rond. In Peutjang daarentegen stonden twee nieuwere hutten, volgens plaatselijk gebruik gebouwd op palen en met wanden van bamboematten. Alleen ontbrak in enkele kamers van de ene hut de planken vloer en de andere zag er nog beroerder uit, want het dak en de muren waren nog niet eens klaar.

Natuurlijk bespraken we al deze zonderlinge feiten met Djuhari. Eerst was hij niet erg mededeelzaam, maar tenslotte vernamen we dat er in

ieder opzicht een tekort aan financiële middelen was. Er was niet voldoende om de motorboot te gebruiken; ook voor het onderhoud van de huizen was er niet genoeg. De weidegebieden en patrouillepaden had men geheel laten begroeien en de bewakers hadden praktisch geen enkel stuk gereedschap of uitrusting. Ook hadden ze geen uniformen. Op blote voeten, met veelvuldig verstelde broeken en gescheurde hemden of baadjes, waren ze nauwelijks van stropers te onderscheiden. Ze kregen wel net als de andere ambtenaren van de staat een salaris, maar dit was slechts tien tot twintig franken per maand. Daarvan kon men niet eens zichzelf onderhouden, laat staan een gezin. Het loonpeil van de lagere ambtenaren in de steden en dorpen was overigens niet veel hoger. Zij hielpen zichzelf door alleen maar een deel van hun werktijd aanwezig te zijn en voor de rest een bijbaantje te nemen. De bewakers van Kaledjetan en Karang Randjang zaten in hetzelfde schuitje en waren daarom ook maar zelden op hun post. Voor de rest plunderden zij, evenals de bewakers op de eilanden, als stropers-in-het-klein het reservaat. Ook gooiden ze het wel eens op een akkoordje met stropers en kregen daarvoor een aandeel in de buit. Maar dat kwam maar zelden voor.

Het stond wel vast dat op de eerste plaats de bewaking gereorganiseerd zou moeten worden en daarvoor was een bepaald minimum aan financiële middelen noodzakelijk. Aanvankelijk waren wij van plan een verzoek aan het World Wildlife Fund te richten. Maar een dergelijk verzoek moest natuurlijk door Indonesische functionarissen worden ondertekend. In feite had het hoofd van de natuurbescherming, Made Taman, ons al vóór ons eerste bezoek aan Ujung Kulon te kennen gegeven dat hulp wel noodzakelijk zou zijn. We vroegen hem toen een begroting samen te stellen die de basis voor een verzoek zou kunnen vormen. Het duurde niet lang, of wij hadden het document in ons bezit. Er was een heel klein bedrag uitgetrokken voor de verbetering van het loon van de bewakers en een flink wat hoger bedrag voor de aanschaf van uniformen. We kwamen er al gauw achter dat de prijs per uniform wel anderhalf keer zo hoog was opgegeven als in werkelijkheid in rekening werd gebracht. Het lag voor de hand wie daarbij hoopte het resterende bedrag in z'n zak te

steken. In overige gevallen verlangde meneer de chef direct het leeuwendeel voor zichzelf en wel voor het onderhoud van zijn auto en voor administratiewerkzaamheden. Van de duizend dollar was uiteindelijk ongeveer 30 % bestemd voor het organiseren van de bewaking. Dat bracht geen uitkomst voor het reservaat. Op 70 % zou de chef beslag leggen; zo vond hij dat je neushoorns moest redden!

Wat nu te doen? Hoe kon men zo nog neushoorns beschermen? Voorlopig gaven we het verzoek maar door aan het WWF, hoewel voorzien van het nodige commentaar. En toen hadden we geluk! Een boot van de politie met hoge gasten aan boord legde bij Peutjang aan. De minister van buitenlandse zaken van Indonesië, Adam Malik, wilde samen met enkele ambassadeurs, o.m. van de Verenigde Staten en van Zuid-Korea, het Ujung Kulon-reservaat bezoeken. Ook waren er hoge Indonesische officieren bij, alsook de directeur-generaal van het boswezen, Sudjarwo. Onder zijn bevoegdheid viel ook de natuurbescherming. Bovendien waren er functionarissen van het Indonesische vreemdelingenverkeer, nog wat journalisten en tot slot een heel beroemde gast: generaal Charles Lindbergh.

We mochten de motorboot van het WWF aan de gasten ter beschikking stellen en helpen bij de tocht door het randgebied van het reservaat. Door Sudjarwo werden we gastvrij uitgenodigd om het avondmaal aan boord van hun boot te gebruiken. Daarbij kwamen ook de wensen voor het reservaat ter sprake en Sudjarwo was niet alleen een zeer beminnelijk gastheer, maar legde ook grote interesse voor ons werk aan de dag. Hij was het volkomen eens met onze plannen en voorstellen hoe de geldmiddelen voor Ujung Kulon moesten worden gebruikt. Dat betekende een eerste stap in de goede richting. De tweede begon, toen Charles Lindbergh ons vroeg of hij twee weken met ons mee op pad zou mogen. Hij zou geen eisen stellen, had geen bed nodig, geen bijzonder voedsel en was echt wel in staat om enkele uren achtereenvolgend te lopen. Daar kwamen zeer drukke dagen van gezamenlijke arbeid uit voort. Het begon, toen wij in het dal tussen de Gunung Pajung en de Gunung Telantja dampend verse neushoornsporen vonden en deze een uur of vijf volgden door lemig moeras en

over grote afstand op handen en voeten door eindelijk kreupel-
hout met doornige salakpalmen kruipend. Het doornige oerwoud of
jungle is nu eenmaal een terrein waarin kleine mensen het gemak-
kelijker hebben dan grote. De bewakers van Ujung Kulon zijn alle-
maal klein van stuk en ik hoor ook niet tot de grootsten. Maar
Charles Lindbergh moest zich, met zijn lengte van 1,90 meter, als een
slang onder de wirwar van doornige twijgen door kronkelen. Een
van de bewakers van Pulo Peutjang, Saridan, was onze gids en sporen-
lezer. Eerst volgde hij het spoor met vlotte pas; toen echter de geur
van het spoor intensiever en het doornige kreupelhout dikker werd,
begon hij te aarzelen, werd onzeker en zenuwachtig. Op plaatsen
waar maar een zwakke prent stond, door talrijke oudere sporen nau-
welijks te onderscheiden, nam hij zonder aarzelen een besluit. Maar
na een tijdje leek het mij alsof het spoor dat wij volgden niet het-
zelfde was als voorheen. Saridan moest dat ook toegeven. We hebben
daarna nog herhaaldelijk zulke ervaringen met hem opgedaan. In
het begin volgde hij een pas ontdekt vers spoor altijd vlug en handig.
Kwamen we werkelijk dicht in de buurt van een neushoorn, dan ver-
wisselde hij in zijn opwinding dikwijls op de een of andere manier het
verse spoor met een ietwat ouder en volgde dat, wég uit de buurt van
de neushoorn. Zo gebeurde het dus ook op die bewuste dag. We
liepen de neushoorn mis en toen we dit merkten, was het al te laat
om terug te gaan en het verse spoor op te zoeken.

Tijdens de tocht had ik herhaaldelijk aan Charles Lindbergh ge-
vraagd of hij niet wilde uitrusten. Iedere keer was zijn antwoord:
"No need, I can walk for hours." Maar tenslotte begon Saridan
tekenen van vermoeidheid te vertonen en ik wist zelf ook precies hoe
hij zich voelde. Charles moest met zijn zestig jaren toch ook wel aan
een rustpauze toe zijn. Tenslotte waagde ik het om te laten stoppen,
vóórdat we aan de moeilijke terugweg begonnen. Later zei Charles
Lindbergh uit de grap tegen me dat ik een beul was. Vijf uur op
handen en voeten zonder een ogenblik te mogen rusten!

Enige dagen later kreeg Charles Lindbergh dan werkelijk een neus-
hoorn te zien. Lotte was deze keer sporenlezer. Als arts had zij mij
net op die dag huisarrest en oogcompressen voorgeschreven. De dag

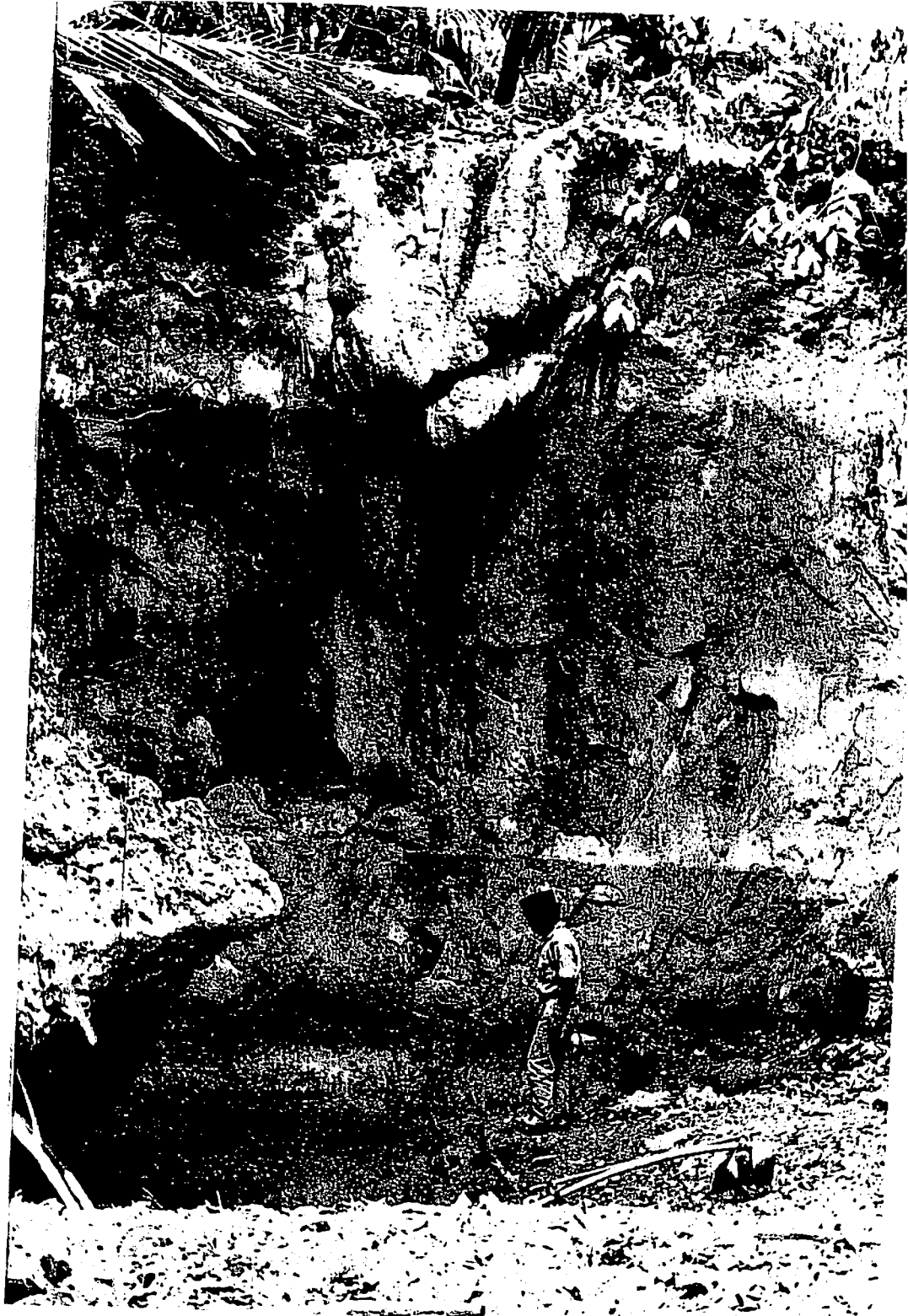
ervoor was er namelijk op een lange tocht door het stekelige kreupel-
hout een doornentwijn in mijn oog gezwiept en had het bindvlies be-
schadigd. Terug in Peutjang werd het oog met behulp van Charles'
bril geïnspecteerd en toen zagen de beide oogheelkundigen dat het
afgebroken eind van de doorn nog in het bindvlies was blijven steken.
Lotte streek gevoelloosmakende zalf in mijn oog, maakte een naald
steriel en ging in het licht van een door Charles vastgehouden zak-
lantaarn in de houding zitten om de doorn uit mijn oog te peute-
ren. Alleen deze voorbereidingen leidden er gelukkig al toe dat de
doorn vanzelf loskwam en er met de punt van een zakdoek kon
worden uitgeveegd. Blijkbaar omdat ze zich beroofd zag van de
gelegenheid haar medische activiteit ten toon te spreiden, schreef mijn
vrouw me een dag bedrust voor met zalfjes en ook oogcompressen...
en 'betrapte' samen met Charles Lindbergh een neushoorn! Ik heb
gezworen dat ik me bij de volgende doorn in m'n oog niet meer in
bed liet stoppen en die gelofte heb ik ook gehouden.

Maar toch wil ik Lotte nog wel zelf over haar neushoornobservatie
laten vertellen: 'We waren van plan om de Tjikembang vanaf de
monding stroomopwaarts te volgen en dan gebruik te maken van een
vroegere weg naar het noordwesten. We hebben net het riviertje ver-
laten of we staan bij een neushoornspoor. Natuurlijk zitten we er
meteen bovenop. Het spoor gaat algauw door een riviertje en kort
daarna door nog een stroompje. Het dier heeft zich blijkbaar geen
rust gegund en is in zuidwestelijke richting doorgelopen. Het is
nergens blijven eten en de prenten staan op gelijkmatige afstanden.
Bij het oversteken van het tweede riviertje is de neushoorn door leem-
achtige modder gelopen en heeft de struiken en jonge bomen ermee
beschilderd. De aan de planten afgeveegde modder is al lang droog.
Er zijn dus al een paar uur verstreken. Daarom geven we het op en
gaan naar ons oude pad terug om dat, volgens plan, verder af te
lopen. Maar wéér hebben we geluk: na een tijdje zien we verse sporen
van een nog grotere neushoorn - de prent is aan de achterkant 25 cen-
timeter en aan de voorkant 27 centimeter breed. Het dier had onze
weg in omgekeerde richting genomen. Dus maken we rechtsomkeert.
Spoedig roken we een sterke neushoornlucht: kleine urinedruppels

bedekten in een straal van drie meter de struiken. Was het misschien een mannetje? Nu gaat het spoor naar het zuidwesten en volgt een begaanbare wissel. We komen bij een al enige tijd geleden afgebroken boom. Hier heeft onze neushoorn het iets oudere spoor van een kleinere soortgenoot gepasseerd en heeft daarna een enorme hoeveelheid urine geloosd. We blijven het spoor volgen. Het gaat nu door een kleine rivier. De pootafdrukken aan de rand van het water zijn nog niet met water gevuld. Ze moeten dus nog erg vers zijn! De spanning stijgt; we doen alle moeite geen geluid te maken. De golok kunnen we niet meer gebruiken en Charles Lindbergh moet zich weer dubbelvouwen. We volgen een kleine heuvelrug en dan buigt het spoor af naar de steile helling van het volgende stroompje. De neushoorn is daar gewoon naar beneden gegleden. Dit is te zien aan het reusachtige glijspoor. Maar waar is hij weer naar boven geklauterd? We lopen een poosje langs de waterkant zonder het spoor te vinden. Daar... een kleine beweging op de andere oever, tussen de dicht op elkaar staande bomen! Daar is... een slingerende neushoornstaart! En daar staat het hele dier met kop en oren precies naar ons toe! Het duurt maar enkele ogenblikken. Daarna een gesnuif en het dier baant zich krakend een weg door het struikgewas. Stilte. En vlak daarop weer een proestend gesnuif en dan vlucht het met veel lawaai.'

Met onze gast bespraken we de bewakingsproblemen van het reservaat, de onaangename positie van de bewakers, het voortwoekeren van struikgewas op de vroegere weidegebieden. Charles Lindbergh nam toen het besluit om ons voor de eerste stap tot reorganisatie van de bewaking en de zorg voor het reservaat de allernodigste geldmiddelen ter beschikking te stellen. Nu konden de opbouwwerkzaamheden beginnen. Het was ons grootste geluk dat Sudjarwo steeds weer tijd had om zich om onze plannen te bekommeren en ze ook wilde ondersteunen. Op die manier kon de toenmalige chef van de natuurbescherming ze in elk geval niet dwarsbomen. Op grond van ervaringen ter plaatse opgedaan en door uitvoerige discussies met Djuhari en Widodo kregen de plannen hun uiteindelijke vorm. Hiermee

In de regentijd dondert hier het geweld van een waterval

zetten we voor het hele jaar 1968 met zijn allen een project op touw. Sudjarwo bestudeerde dit ontwerp, besprak de inhoud met ons en liet zich toen overhalen samen met ons een verzoek aan het wwf te richten.

Het is zonder twijfel aan Charles Lindbergh te danken dat het United States National Appeal van het wwf zich bereid verklaarde om dit plan voor de bewaking van het Ujung Kulon-reservaat voor 1968, en nadien ook voor 1969 en 1970, te financieren. We hopen dat deze voor Ujung Kulon zo noodzakelijke hulp ook in de komende jaren blijft doorgaan.

Op deze plaats zou ik graag willen uitleggen wát er in opdracht van het wwf voor de bewaking en het personeel van Ujung Kulon in feite tot stand is gebracht, niet in de laatste plaats dank zij de eerste, beslissende financiële en morele hulp van Charles Lindbergh.

Gebouwen. Al in 1967 werden in Peutjang de beide huizen afgebouwd en het dak erop gezet. Spoedig daarna lieten wij in Handeuleum de vervallen hut afbreken en op de plaats daarvan een nieuwe bouwen. Door het struikgewas tussen de oever en de open plek waar het huis staat, weg te kappen kreeg de zuidenwind beter toegang. Daardoor werd al voor zowat de helft van het jaar de muskietenplaag zo goed als opgeheven. Het bewakershuis in Karang Randjang werd afgebouwd en de put erbij werd uitgediept. In Kaledjetan werd een nieuw huis gebouwd en daarmee waren alle vier wachtposten weer bewoonbaar gemaakt. In Tamandjaja kwam een grotere, mooiere woning voor drie tot vier gezinnen. Bovendien werd er een kantoortje ingericht. Dit is het organisatiecentrum van de hele bewaking. Tot slot hebben we in september en oktober 1968 het al lang geplande en in Bogor grotendeels voorbereide veldstation naar Pulau Peutjang getransporteerd en daar weer laten opbouwen.

Voor alle huizen werden ook het noodzakelijkste meubilair en huisraad aangeschaft. Daarmee was het woonprobleem van de bewakers op een prettige manier geregeld. De mensen zijn allesbehalve veel-

Boven: avondeten in het oerwoud

Onder: er is voor iedereen altijd wel een portie vis

eisend en waren dan ook zielsblij met hun huizen. Omdat in Peutjang en Handeuleum nu ook de vrouwen en kleine kinderen onderdak hebben, hoeven de bewakers niet meer van hun post weg te lopen om naar hun gezin te gaan. Uit het totale aantal manschappen van de beide andere posten, Karang Randjang en Kaledjetan, werden vier groepen geformeerd. Twee hiervan bezetten de beide posten, de andere twee doen dienst in Tamandjaja. Na veertien dagen wordt er gewisseld.

Onderhouds- en bedrijfskosten. Djuhari kreeg financiële middelen om de gebouwen in goede staat te houden. Deze moesten ook gebruikt worden om de Rover en de motorboot zo vaak als nodig was te kunnen gebruiken voor de verzorging van de bewakers en voor de controle. Alle 33 mensen van de bewakingsorganisatie, Djuhari, zijn bureaumensen, matrozen en bewakers, kregen jaarlijks één tot twee uniformen van kakistof met een door ons ontworpen Udjung Kulon-distinctief, alsmede linnen schoenen met rubberzolen. De bewakers kregen bovendien ieder een pet, een riem, een ransel en een kapmes. Nu zien ze er tenminste niet meer als stropers uit. Alle mensen van het bewakingssysteem krijgen al naar gelang van rang en verantwoordelijkheid een loontoeslag die soms zelfs groter was dan het door de regering uitgekeerde basisloon. De bewakers konden nu echt wel van hun inkomen leven en dus ook wel hun werk goed doen. Het werd tenslotte ook mogelijk om voor hun gezondheid de meest noodzakelijke spullen te kopen: muskietengaas voor de wachtposten, kinine voor het voorkomen en behandelen van malaria, sulfatabletten tegen de herhaaldelijk voorkomende infecties van de huid en de ademhalingsorganen. Verder antibiotica voor het verzorgen van snijwonden, andere huidkwetsuren en oogontstekingen.

Reorganisatie van het werk. Het doel van de materiële hulp was en bleef het reorganiseren van de bewaking en voor het personeel van het Udjung Kulon-reservaat. Het bleek helemaal niet zo eenvoudig te zijn om de bewakers, meestal jonge en vriendelijke mannen, enig plichtsbesef bij te brengen. Zuiver functioneel denken past niet bij de Javaanse manier van leven. We deden alle mogelijke moeite ons doel stap voor stap te bereiken. Eerst lieten we de bewakers groepsgewijs

het pad van Tjikawung naar Kaledjetan, van Kaledjetan naar Karang Randjang, van Tjidaun naar Tjibunar en naar Boom ontdoen van struikgewas, jonge bomen en palmen. Toen kwamen de overwoekerde weiden Tjudjung Kulon en Tjigenter aan de beurt. Het eerstgenoemde werk was van belang voor de controle van het reservaat, het andere was een maatregel tot verbetering van de levensvoorwaarden van banteng, boshoen en pauw. Op deze manier ondervonden de bewakers gelijk al dat ze financiële hulp kregen, omdat ze voor het reservaat wérkten. Daarna hielden we een oefenkamp voor de bewakers in het grensgebied bij Tjimokla, in de buurt van Ladang. Scherpschieten, observatie op mars en vanaf een vaste plek, het volgen van een spoor in struikgewas en het arresteren van een denkbeeldige stroper, het rapporteren en het bijhouden van een journaal. Dit leek bijna op herhalingsoefeningen. Alleen was hier het enthousiasme van de mannen wel wat groter. Wedstrijden in de vorm van een parcours door bijna onbegaanbaar terrein met dicht kreupelhout waren het hoogtepunt. Daar moest men o.m. zo geluidloos en onzichtbaar mogelijk door het struikgewas sluipen, goed opletten of men geen vijandelijke schietschijven over het hoofd zag en dan snel raak schieten.

Het was moeilijker om de bewakers aan heel wat andere plichten te laten wennen. Daartoe behoorde vooral het verzorgen van het materiaal en het steeds gebruiksklaar houden van de uitrusting. Men had bijvoorbeeld 's avonds afgesproken dat Usup de volgende morgen mee zal gaan. 's Morgens verschijnt hij zonder golok. Wordt hem er naar gevraagd dan is het antwoord: 'Saja tidak punja (ik heb er geen).' Hoe komt dat? 'Sudah rusak (hij is stuk).' Of de emmer om water te putten heeft zo'n groot gat dat bij het omhooghalen de helft eruit stroomt. Of men constateert bij het inspecteren van een hut dat het dak lek is. Evenals het tijdig repareren, wordt ook het tijdig nabestellen van materiaal dikwijls verzuimd. 'Sumarno, de pressure lamp is leeg, vul hem eens met petroleum!' Dan volgt de mededeling dat 'minjak tanah sudah habis' (alle olie op is). Hetzelfde gebeurde met de medicamenten die iedere postchef in een daarvoor bestemde doos had meegekregen. Het tijdig nabestellen was niet gebeurd en toen er weer iemand malaria had, was er geen kinine bij de hand.

Zo'n zelfde probleem was het zelfstandig naleven van een werkprogramma. Als de mensen weten voor wie ze werken, doen ze dit gewillig en met plezier; maar om zich voor iets abstracts in te spannen, daar voelen ze niet veel voor. Zoals reeds bekend, zou er permanent een groep in Karang Randjang aanwezig moeten zijn. Iedere groep bestond uit vier man, één ervan was 'kepala regu' (groepschef). Op een dag kwam ik vanuit Bogor in Tamandjaja aan en werd, zoals altijd, zeer vriendelijk begroet door de bewakers. Na enige tijd stelde ik vast dat alle vier groepschefs aanwezig waren: Djupri, Makmur, Nasar en Sarpatan. Ik wilde weten wie nu als chef op de post was. 'Saja (ik),' zeiden Makmur en Nasar! Ze waren toch niet op hun post maar hier. Dat wel, maar 'histeri saja sakit (mijn vrouw is ziek),' zei de een; 'Anak saja sakit (mijn kind is ziek),' zei de ander. Maar morgen zouden ze weer naar de post teruggaan. Goed, maar als ze hun post wilden verlaten, moesten ze zich, volgens voorschrift door mensen uit Tamandjaja laten vervangen. Ik wilde weten wie er dus was ingevallen. Niemand, ze hadden vergeten dat te regelen!

Het was wel noodzakelijk deze mensen een soort opvoeding te geven. Het moest worden duidelijk gemaakt dat het wwf de bewakers wel wil helpen, maar alleen dan als ze hun werk doen. Een groepschef die na dit voorval zijn post verliet zonder eerst voor vervanging te hebben gezorgd, werd eenvoudig een deel van zijn wwf-loon afgetrokken. We zorgden er niet alleen voor dat voor alle posten een werk- en aflossingsrooster werd opgesteld, maar ook dat in Tamandjaja van iedere dag een werklijst werd gemaakt en dat iedere bewaker in de boekhouding stond.

Ongetwijfeld werken de bewakers graag voor ons en ook voor Djuhari; maar als we ons in maanden niet laten zien, hebben ze niet meer de zekerheid dat hun werk iets met ons heeft uit te staan. Hun toewijding is niet op iets abstracts gericht en ook kijken zij niet in de toekomst, naar hun financiële toestand. Maar hun toewijding is gebaseerd op menselijke verhoudingen. Daarom is het zo belangrijk dat wij de bewakers steeds weer opzoeken en meedoen aan hun werk.

In 1969 werd een bepaald onderdeel van de bewakingsorganisatie

opeens belangrijk. Ten westen van het riviertje de Tjimokla had men bos gekapt om er ladangs van te maken. De wettelijke situatie was allesbehalve duidelijk. Tot nu toe was de route Tjikawung - Kaledjetan als oostelijke grens van het reservaat beschouwd. Door een regeringsbesluit was nu het hele gebied van Kaledjetan naar het oosten tot aan Tjegog en naar het noorden de hele Gunung Hondje bij het reservaat gevoegd. Dit besluit was op geen enkele wijze in overeenstemming met de realiteit. Het was ook nooit door de gouverneur van West-Java geratificeerd en al evenmin doorgegeven. Niemand in dat hele gebied belette het kappen en platbranden van bos en beplanting voor de ladangs. Het zou van de kant van het beheer van het Udjung Kulon-reservaat volkomen zinloos zijn geweest om aanspraak op het gebied te willen maken. Men zou de bevolking, ongeveer duizend man, voor een aanzienlijk deel van hun bestaansmogelijkheid hebben beroofd en er zou ongetwijfeld een vijandige houding zijn ontstaan tegenover het reservaat. Bovendien zou de bewaking van dit gebied door de aanwezige mensen niet zijn uit te voeren. We moesten ons op zinvolle wijze tot ons doel beperken. Het riviertje de Timokla werd als oostgrens van het reservaat vastgesteld en het lukte ons de verschillende dorps hoofden hun goedkeuring aan deze regeling te laten geven. Sindsdien mogen ten westen van de Tjimokla geen nieuwe ladangs worden ontgonnen. De ladangs die al in gebruik zijn, moeten eind 1970 zijn opgeheven. Bovendien werd langs de nu uitgestippelde grens een nieuwe patrouilleweg aangelegd om de bewaking te vergemakkelijken en het begin van het verboden gebied goed aan te duiden. Daarmee is een ernstig gevaar voor de toekomst tenminste uit de weg geruimd: het uitbreiden van de akkerbouw naar het neushoorngebied door de gestadige groei van de bevolking.

Dit is - in grote trekken - iets over onze pogingen om het Udjung Kulon-reservaat en zijn neushoorns te beschermen. Charles Lindbergh hielp ons het eerst in financieel opzicht. Sinds die tijd draagt de Amerikaanse afdeling van het wwf bij in de kosten voor de bewaking, voor zover Indonesië dat niet kan opbrengen. Zonder instemming van de beslissende autoriteiten, in het bijzonder van de directeur-generaal van het boswezen, Sudjarwo, zouden wij echter

niets hebben bereikt. Djuhari en Widodo waren van onschatbare waarde bij het onderzoeken van de situatie, het ontwerpen en uitvoeren van maatregelen. Vooral Djuhari stond als verantwoordelijk hoofd van het Ujung Kulon-reservaat steeds helemaal achter de besluiten, die wij samen hadden genomen.

Fototoestellen houden niet van water

Toen we ons begin mei 1967 in Pulau Peutjang vestigden om het Ujung Kulon-reservaat te verkennen, regende het vaak en de bodem was vochtig en bijna overal zacht. Met Saridan als leider ondernamen we onze eerste kleine excursies in een atmosfeer die met die van een broeikas is te vergelijken. Op 7 mei zagen wij voor het eerst tussen Tjikembang en Boom sporen van de Javaanse neushoorn, maar ze waren duidelijk al enkele dagen oud. Op 8 mei kwamen we ten westen van Boom op een vers spoor. In een kleine geul met een leemachtige bodem had het dier een soort bad gemaakt en zich door de lemige modder gewenteld. Daarna was het de helling opgegaan naar een pad dat de laatste dagen herhaaldelijk door een neushoorn was gebruikt. Bij het naspeuren moet Saridan van het verse spoor zijn overgegaan op een ouder. In ieder geval merkten we na enige tijd dat de afdrukken die wij volgden niet meer vers waren. Omdat ons nog maar weinig tijd overbleef, moesten we afzien van het opzoeken en volgen van het goede, verse spoor. Toen besloten Lotte en ik om met z'n tweeën zo af en toe eens zonder assistenten naar sporen te gaan zoeken. De heuvelige landtong ten noordwesten van de Gunung Pajung, die zich naar het westen uitstrekt tot aan de Tandjung Lajar, leek voor ons plan zeer geschikt.

Op 14 mei voeren we met de motorboot naar Boom, tot ongeveer dertig meter uit de kust. We stapten over op de prauw die we op sleeptouw hadden en roeiden samen met een matroos naar land. De matroos zou de prauw weer naar de boot terug moeten roeien. Van daaruit liepen we in westelijke richting langs de voet van de heuvelrug. We waren zo gelukkig spoedig een vers neushoornspoor te vinden. Het leidde naar het zuiden, naar de helling. Vol spanning volgden wij

ontmoeting en vroeg me of ik de komende nacht in haar 'rumah pohon' wilde doorbrengen. Van oudsher heb ik me tot katten aangetrokken gevoeld en dus nam ik graag haar taak aan de Tjiudjungkulon over. Het platform was met een dak van palmladeren voorzien als bescherming tegen de regen. Een luchtbed met een ligmat van palmladeren deed dienst als bed. Ik legde de plastic zak met het fototoestel en de veldkijker, de rugzak en mijn schoenen een eindje van me af naast de matras en dekte ze toe met mijn 'space-mat', met de rode kant naar boven. Vlak naast mijn bed, klaar voor het grijpen, legde ik de zaklamp en de golok neer en was klaar voor de start.

Vissen in de rivier, eekhoortjes in de bomen en een paar neushoornvogels verder weg, dit was er nog te zien voor het vallen van de nacht, daarna urenlang niets meer. Tenslotte ging ik slapen met de gedachte dat ik midden in de nacht de kat niet moest missen... Ik werd wakker, toen de maan in mijn gezicht scheen. Als ik, zonder mijn hoofd om te draaien, mijn ogen opendoe, zie ik naast mijn matras, in de schaduw van het dak, een groot, donker voorwerp liggen. 'Kat!' is mijn eerste gedachte, maar naar de kleur en grootte te oordelen is het eerder een wat kleinere, slankere zwarte panter. Wat een toeval! Deze boom is z'n slaapboom... het platform met het dak erover moet hem als slaappleaats wel zijn bevallen... maar dat hij zomaar náást me zou gaan liggen!

De situatie bracht me wel even van mijn stuk. Plotseling deed een gedachte mijn hart vlugger slaan: wanneer ik die panter liet wakker-schrikken, zou hij dan niet bedreigd voelen en me aanvallen? Zonder me te bewegen overlegde ik wat ik zou kunnen doen. Stukje voor beetje bij die grote kat wegschuifelen en me dan uit mijn observatiepost laten vallen met de matras als bescherming tegen de panter boven en voor me? Pas nú valt het me op dat aan het lijf van

Bij deze slaperige neushoorn kunnen we duidelijk de mozaiekachtige huid zien
Op de volgende bladzijden zien we een Javaanse neushoorn met weinig ontwikkelde oorschelpen en vrijwel geen horen op de neus

de panter niet is te zien of hij ademhaalt. Nu begin ik te twifelen of er wel een grote zwarte kat naast me ligt. Telkens, zonder me helemaal naar de gestalte om te draaien, bekijk ik ze nauwkeuriger. Plaats van de heupen, schouderpartij, nek en kop. Maar ik kan geen staart zien en waarachtig: er is óók geen ademhaling te zien. Heel langzaam tast ik naar de zaklamp, pak ze en druk op het knopje. In de lichtegel wordt de zwarte gedaante... rood! Het is de space-mat. Het heupgedeelte was gevormd door de plastic zak, de schouderpartij door de rugzak en de schoenen waren de kop van de 'panter' geweest. Ik was verbaasd en opgelucht en moest ook wel lachen om mijn avontuur. Het merkwaardigste was dat ik ook toen nog, terwijl ik klaarwakker was, het gevoel van de aanwezigheid van een gevaarlijk, maar me als partner vertrouwend wild dier, niet kwijt raakte. Volgens Lotte was dat een kwestie van gespannen zenuwen. Met het echte dier was er in die nacht niets aan de hand en al evenmin met de neushoorns. In plaats daarvan zagen Lotte en ik enkele dagen later op klaarlichte dag op een grasveld bij Niur eerst een zwarte en een paar minuten later een gevlekte panter. Ze vertrouwden ons zeker niet; zogauw we ongeveer twintig meter van hen af waren, zochten ze allebei in een nonchalante, elegante galop dekking in het woud. Met onze nachtelijke pogingen om neushoorns vanuit de boomhutten te zien, liep het tenslotte als volgt af: in de nacht van 27 op 28 september overnachtte Lotte in de kleine uitkijkpost aan de Tjudjungkulon. De morgen daarop vond ze op het strand de sporen van twee dieren, ongeveer een kilometer naar het westen. De volgende nacht beleefde ze tenminste de genoegdoening dat er geen neushoorn in de buurt was geweest. Nu probeerden we het nog een keer in de oude observatiepost aan de Tjikembang. Daar gebeurde niets, maar bij onze terugkomst de volgende morgen aan de Tjudjungkulon vonden we verse neushoornsporen, dicht in de buurt van de nieuwe boomhut. De volgende nacht bracht Lotte hier door en ik ging naar de

Hierboven een boompje dat een neushoorn tot maaltijd diende
Hieronder: neushoornvijgen gaven soms waardevolle aanwijzingen

uitkijkpost bij het weideveld. De wind maakte veel lawaai en er viel wat regen. Na middernacht werd ik wakker van geluiden in het struikgewas achter het gebouw. De lage struiken bewogen heftig, er klonk gesnuif en ik zag er iets vandoor gaan. Omdat de enige lamp die het nog deed, bij Lotte was, kon ik niets zien. De afdrukken die ik 's morgens in het struikgewas vond, waren niet van een neushoorn, maar van een wild zwijn. Op het strand, ongeveer vijftig tot honderd meter van Lotte's 'rumah pohon', vonden we wél neushoornsporen en heel waarschijnlijk van twee exemplaren! 'Tot onze grote vreugde. Dat kan men zich wel voorstellen,' schreef Lotte in haar dagboek.

Geluk moet men hebben

Geluk hadden bijvoorbeeld Sarpatan, Sardamin en Usup op 20 februari 1970. Na het vallen van de nacht voeren ze met de prauw uit om te gaan vissen en wel in de omgeving van het riviertje de Tjikuja. Daar gooiden ze hun anker uit. Dat was gemaakt van een haakvormig stuk hout en daaraan met rotan vastgebonden een stuk versteend koraal. Daarna wierpen ze hun eenvoudige snoekhaken uit en wachtten. Zogauw er eentje zag dat er aan de lijn werd getrokken, haalde hij vlug op en dan bleek pas of de vis alleen maar aan het aas had getrokken of zich werkelijk had vastgebeten. Terwijl ze zo wachtten op iemand die ze nog nooit hadden gezien, hoorden ze midden in de nacht in het struikgewas dicht bij het strand een luid gekraak. Omdat er steeds weer van diezelfde plek opvallende geluiden waren te horen, gingen ze opletten. Na enige tijd kwam er een neushoorn aan het strand! Hij at bij de struiken aan de rand van het woud en knabbelde zo af en toe aan walboomtakken die boven het water hingen. Eén keer stapte hij ook het water in om zijn behoefte te doen en daarna een hele tijd in zee te baden. Nog voor de ochtendschemering verdween hij weer in het bos. Al met al hadden de drie bewakers het dier vanuit de boot bijna vijf uur lang kunnen observeren. Het zwakke licht maakte dat overigens niet gemakkelijk. De drie vertelden ons bij ons volgende bezoek aan Ujung Kulon enthousiast over hun niet alledaagse belevenis.

In september 1967 had Djaja zich als een minder neushoornenthousiaste toeschouwer voorgedaan. Djaja en Anda roeiden Eliot Elisofon en de prauw naar de benedenloop van de Tjigenter. Anda zei: 'Badak!' en wees in de richting waar hij door de dichte begroeiing van nipalmen een neushoorn zag schemeren. 'Wáár?' vroeg Elisofon, die

het dier niet kon zien. 'Daar, vlakbij!' fluisterde Anda opgewonden en het volgende moment sprong Djaja van angst in het water. Hij hield zich wel aan de rand van de boot vast, omdat hij niet goed kon zwemmen. Dit verhaal heb ik alleen maar van horen zeggen. Nú nog vertelt Djaja – soms met enige trots – over zijn avontuur.

Een ander, nog veel spannender verhaal was in de herfst van 1968 in de 'Daily Express' onder de titel 'I hunt the Magic Rhino' te lezen. Het kwam uit de poëtische pen van een zekere meneer G. A. Nog vóórdat dit verhaal was gedrukt, leerden we meneer G. A. in het gastenverblijf van Bogor kennen. Het was op 20 september, twee dagen na onze terugkeer van een drieweekse reis in het natuurreservaat Baluran op Oost-Java. We zaten juist aan de avondmaaltijd, toen A. onverwachts op bezoek kwam. Hij was journalist en had de opdracht om iets te schrijven over Ujung Kulon en de Javaanse neushoorn. Hij had een paar dagen in Ujung Kulon doorgebracht, maar zou nu ook wat meer willen weten over ons werk. Na wat opmerkingen onzerzijds over onze opdracht legde hij uit hoe hij de manier van leven en de oekologie van de Javaanse neushoorn zag en de problemen van hun verzorging in Ujung Kulon. Of we het met zijn mening eens waren? Wel, deze opvatting stemde tamelijk precies overeen met het rapport dat we na acht maanden werk in Ujung Kulon hadden geschreven en dat we ook aan de functionaris van de Dienst voor Natuurbescherming en Natuurbehoud in Bogor hadden gegeven. Daarom kon ik alleen maar mijn bewondering uitspreken voor het feit dat hij in enkele dagen tot dezelfde conclusies gekomen was, waarvoor wij vele maanden nodig hadden gehad.

Toen moet meneer A. hebben gedacht dat hij ook zijn verdere prestaties niet meer onder stoelen of banken kon steken. Hij vertelde over zijn moedige daden als verslaggever in Vietnam. Daarna kwam de Engelse politiek ter sprake. Hij had vaak met de toenmalige premier Harald Wilson te maken gehad. Zijn politiek vond hij verderfelijk, Wilson was geen goede staatsman en vooral 'showy'. Wat hij daarmee bedoelde, kon hij ons helaas niet vertellen. Daarna vroeg hij naar onze ontmoetingen met de neushoorns en naar het risico dat eraan verbonden was. Lotte stelde voor dat hij eerst zijn eigen be-

levenissen maar eens moest vertellen, dan konden wij ze aanvullen.

Saridan was met hem meegegaan, maar had allerlei moeilijke routes door het struikgewas gekozen. Hij, meneer A., had vaak het gevoel dat Saridan niet wist welke richting hij moest inslaan. Niettegenstaande vonden ze op de laatste dag toch nog verse neushoornsporen en hadden die bijna een uur gevolgd. Plotseling had Saridan een waarschuwing gegeven en onmiddellijk daarop was in het struikgewas voor hen een hevig gesnuif te horen. Daarna was er een zwaar beest krakend door het kreupelhout weggelopen: de neushoorn. Saridan had hem nog net kunnen zien, hij, G. A., niet meer. We vertelden hem daarna over onze eigen ontmoetingen. Wanneer hij ons erbij haalde, moesten onze uitspraken ook precies worden weergegeven, zeiden we schertsend. Daarvoor was het jammer genoeg al te laat; hij had zijn artikel al lang geschreven en weggestuurd.

Toen we drie dagen later Saridan in Ujung Kulon ontmoetten, vroegen we hem hoe het G. A. in het woud vergaan was. Saridan glimlachte smalend. Het was geen beste wandelaar geweest en dan die eeuwige angst dat ze zouden verdwalen! Telkens had hij boos geëist dat ze zouden teruggaan. Op de laatste dag hadden ze verse prenten nagespeurd. Toen plotseling uit het struikgewas voor hen een gesnuif weerklonk, had hij, Saridan, 'Badak!' geroepen, maar kort daarna de witte spiegel van een banteng herkend. Meneer A. was op het snuiven en de roep dadelijk weggerend. Hij had hem maar in het geloof gelaten dat hij een neushoorn ontmoet had!

Nu een kleine bloemlezing uit het artikel 'The Express goes on Safari. I hunt the magic Rhino'. (Met de Express op safari. Op jacht naar de mysterieuze rhino) door G. A.

'Het hongerige gebrul van mensenetende tijgers scheen ons te achtervolgen. Dodelijk giftige slangen ritselden onder het kreupelhout. De jacht was begonnen... Met Saridan, mijn inlandse gids, kapte ik mijn weg door kilometers stekelige lianen, baggerde door diepe modderpoelen, verraderlijke moerassen en rivieren waar het wemelde van de krokodillen. Op een gegeven ogenblik moest ik meer dan zeven kilometer kruipen... Op de tweede dag stuitte we op verse neus-

hoornprenten, maar in zijn opwinding verdwaalde Saridan en het kostte ons vier zenuwslopende uren om weer uit de jungle te komen.' Er volgt dan een nacht waarin het brullen van de tijgers hem uit zijn slaap houdt en een dag waarop hij wordt aangevallen door een wild zwijn dat gromt als een leeuw en waarop hij wordt bestormd door een banteng. De volgende morgen zijn zijn benen 'bone-hard' door spierkrampen en zijn voeten gehavend (lacerated, toe maar!) door dorens. Maar bij het verse neushoornspoor vergeet hij alles, zelfs de kolossale muskieten (outsized mosquitoes) die hem omzwermen. Hij staat juist in de modder met Saridan vijf meter achter (!) hem, verscholen achter een boom, wanneer alles tegelijk schijnt te gebeuren. 'Een bloedstollende kreet en... vlak voor me kwam een enorm, gepantserd beest uit het struikgewas daveren.' In een poging een goed heenkomen te vinden rukt hij zijn been uit de blubber los en springt achter een boom. 'Het dier was groot en prachtig. Ik zag het achter me verdwijnen, de hoorn uitdagend geveld. De badak leeft...!'

Maar nu over onze eigen meevallers. Ik bedoel daar geen eenvoudige ontmoetingen mee, maar ideale omstandigheden om een neushoorn te fotograferen! De eerste van ons die dit geluk had, was Rolf Immler. Samen met Saridan en Usup ontdekte hij op 1 april een vers neushoornspoor op het pad naar Tjibunar. Een tijdlang volgden ze het spoor en maakten uit de steeds intensiever wordende geur op dat de neushoorn niet ver weg kon zijn. Het spoor leidde naar een omgevallen reuzenboom. Saridan sloop voorzichtig om grillig omhoogstekende wortels heen en deinsde terug! 'Badak!' Voorzichtig kropen ze op de kolossale stam en zagen zes meter verder in het struikgewas de gedeeltelijk verscholen neushoorn. Vlak naast de stam had hij in de lemige bodem een zoel uitgediept. Daar moest hij hebben gelegen. Gealarmeerd door het lawaai van de drie woudlopers, was hij opgekrabbeld en stond daar, druiwend van de lemige modder. Met een middelgrote telelens maakte Rolf een momentopname. Op het klikken van de sluiters volgde een gesnuif van de neushoorn en een stormloop door het struikgewas! De opname doet wat 'abstract' aan. Ze vertoont in elkaar vloeiende groene en bruingroene vlekken en,

moelijk te herkennen, een stukje van de neushoornkop.

De volgende opnamen maakte Lotte. Maar ik wil eerst nog even over de tweede grote kans van Rolf vertellen. Op 15 augustus 1968 zocht hij met Widodo de streek rond de Tjikemban af. Bij de monding van de rivier vonden ze een héél vers neushoornspoor en volgden dit meer dan anderhalf uur door het dichte struikgewas. Ook deze keer stonden ze plotseling voor, respectievelijk achter een rinoceros. Enkele meters vóór hen lag het reusachtige bakbeest onbeweeglijk tussen het onderhout. Rolf maakte een eerste opname van achteren. Daarna dachten ze allebei eerst aan hun eigen veiligheid, want ze moesten er rekening mee houden dat de neushoorn door hun lucht wel eens vlug gealarmeerd kon worden. Zo stil mogelijk gingen ze een paar meter terug en schuifelden daarna loodrecht op het spoor de helling af, naar twee dicht bij elkaar staande bomen met stevige, dikke stammen. Juist hadden ze zich tussen de stammen opgesteld, of daar weerklonk in het struikgewas het gesnuif van de neushoorn. Hij stormde door de struiken op hen af, stoof ze op een paar meter afstand voorbij. Dan stond hij met een ruk stil, draaide zich om en liep met gespitste oren op hen af... tot op twee of zelfs anderhalve meter, dat konden ze niet zo precies meer navertellen! De beiden keken tussen de twee stammen door naar de geweldige kop en Widodo fluisterde tegen Rolf: 'Fotograferen!' Toen snoof de neushoorn hevig en rende weg door het doornige struikgewas. Op dat moment was ook Rolf zover en maakte een tweede foto... van de achterkant van het dier! Deze belevenis had behalve de twee opnamen nog tot een beroemd geworden resultaat geleid: ze heeft er blijkbaar aan meegewerkt G. A. te inspireren bij zijn poëtisch artikel.

Nu iets over ons grootste fotosucces. Dat viel op 8 augustus 1968 aan Lotte ten deel, twee dagen na onze aankomst in het Udjung Kulon-reservaat. In het belang van een juiste historische documentatie wil ik ze haar belevenis graag zelf laten vertellen:

'Widodo, Usup en ik liepen om acht uur over het grasveld in de richting van het patrouillepad. Er graasden onbekommerd vier volwassen bantengs en twee piepkleine kalfjes, bijna zo fijn gebouwd als reeën. Ze lagen dicht tegen elkaar gedrukt in het korte gras. Achter

het weideveld kruist een panterspoor ons pad. De afdruk van de voorpoten was achteneenhalf, die van de achterpoten zeven centimeter. Het spoor leidde naar de weide. Misschien interesseerde de panter zich voor de pasgeboren bantengkalfjes? De spanning steeg. We stappen flink door op het «djalan patroli» (patrouillepad) en vinden na ongeveer een half uur een heel vers neushoornspoor. Breedte van de voorpoot zevenentwintig tot zevenentwintig en een halve centimeter, achterpoot zesentwintig tot zevenentwintig centimeter. Het spoor gaat naar het riviertje de Tjitjukangkali en loopt het water in. We volgen het stroomopwaarts door het water. Weldra vinden we een «presentje» van de neushoorn: op een half in de beek gevallen boomstam liggen twee mesthopen, die een geelbruine kleur hebben! Dat betekent: héél vers! Nu komt de «jachtkoorts» over ons. Ik pak de camera uit mijn rugzak en stel het diafragma in op een afstand van zeven tot tien meter. Misschien is vandaag het geluk ons – eindelijk eens – goedgezind. Usup loopt voorop, ik kom vlak achter hem. We waden door de beek, zorgvuldig alle geluid vermijgend. Vóór ons verdwijnt de beek in een bocht naar rechts. Plotseling blijft Usup als versteend staan. Ik doe nog twee stappen en kijk dan uit over een prachtige plas... daar komt voor me, nog geen twintig meter bij ons vandaan, de kop van een neushoorn uit het water te voorschijn. Hij ligt in de diepe poel juist voor de volgende bocht van de beek naar links. We zien tegen de linker kant van zijn kop aan, de romp ligt helemaal onder water. Geluidloos wijkt Usup een paar passen achteruit en in een reflex breng ik dadelijk mijn camera omhoog en druk af. Op de klik van het toestel draait de neushoorn zijn linker oor dadelijk in onze richting, maar verder beweegt hij niet. Ik maak een tweede opname. Nu wordt het dier onrustig. Widodo wijst naar de oever van de beek. We klimmen tegen de helling op om niet volkomen ongedekt in het «schootsveld» van de neushoorn te staan. Helaas is de begroeiing van de oever dichter dan we dachten. We moeten hier en daar wat hakken en krijgen de neus-

Neushoorns besproeien de hele omgeving met hun urine

hoorn pas na enige tijd weer in zicht. De derde opname toont alleen een kop door het gebladerte. Ik baan me nu eenvoudig een weg door de struiken aan de rand van de beek. Dat is te veel! Het volgende ogenblik komt het beest al uit zijn bad en rent met opgeheven staart tegen de helling van de beek op. Vierde opname! Ik heb mijn camera een beetje bewogen. De neushoorn heeft zich intussen verscholen achter de bomen.

Voor het eerst neemt de spanning af. Uit enthousiasme over dit onverwachte geluk lachen we en schudden elkaar de hand. In de volle zon een neushoorn aan te treffen in de open bedding van de beek! Toen gingen we de zaak bepraten. Het dier was niet erg opgewonden, anders had hij wel gesnoven. Waarschijnlijk had hij ons maar ternauwernood geroken, misschien zelfs alleen maar gehoord! Konden we hem nog volgen en hem nóg een keer zien? Het is al bijna tien uur, een tijd waarop neushoorns graag rusten. Widodo is vol optimisme. Dus vooruit maar! We volgen het spoor. Eerst gaat het de beek door. Al na een paar stappen is het dier opgehouden met draven en is in rustiger stap verdergegaan. Misschien hebben we nog een kans. Dan verlaat het spoor de bedding van de beek, gaat de rechter oever op en komt bij een steile helling, die evenwijdig aan de beek loopt. Hier volgt het dier een flink platgetreden wissel. Na ongeveer een half uur ontdekken we het ongeveer vijftien meter voor ons uit in het struikgewas. Het staat tussen de palmen en richt zijn belangstelling op ons. Usup en Widodo gaan plat op de grond liggen. Ze hopen dat hun geur zich zo minder snel verspreidt, omdat de lucht vlak op de grond zich bijna niet beweegt. De wind is heel gunstig: hij waait schuin naar de helling. Ik doe zo geluidloos mogelijk een stap naar voren en zoek dekking achter de stammen van een tweetal bomen. Nu kan ik de kop van het dier zien. Hij draait zijn linker kant naar ons toe en draait na de klik van de camera ook zijn linker oor in onze richting. Jammer dat men ook deze keer zijn gestalte niet helemaal kan zien: de bladeren van de arenpalmen staan ál te dicht op elkaar. De neus-

Een neushoorn-zoel in het bos. We kwamen nét te laat voor een neushoornfoto!

hoorn is klaarblijkelijk gealarmeerd. Met opengesperde neusgaten onderzoekt hij de lucht en draait zijn kop met rukjes naar links en rechts. Daarna doet hij één, twee stappen naar voren om de situatie voorzichtig te verkennen. Daarbij is de karakteristieke huidstructuur van romp en poten goed te zien. Ik druk nog enkele keren af en hoop het hele dier erop te krijgen; maar de plantengroei is eenvoudig te dik. We observeren de neushoorn al bijna vijftien minuten lang. Dan hoor ik een geluid achter me. Het komt van Usup, die in een boom klimt. Plotseling snuift de neushoorn! En daarna stormt hij door de begroeiing: hij vlucht. Hij moet toch wel wat lucht van ons hebben opgevangen, misschien van Usup in zijn boom. Weldra is het weer stil; daarna volgt een tweede uitbarsting van gesnuif en gekraak. Na enkele minuten volgen we nog eenmaal het spoor van de neushoorn. Dat laat ons zien dat het dier eerst in een draf is gevluht en wel eerst langs de helling en daarna langs een lichte glooiing omlaag. Daarbij raakte hij van de wissel af en stormde door het dichte struikgewas. Daar, midden in de bosjes, zien we na een achtervolging van ongeveer vijftien minuten nog één keer zijn donkere massa door de struiken schemeren. Onmiddellijk snuift hij en vlucht weer verder. Nu laten we hem met rust en keren – in een opperbest humeur – langs de kortste weg terug naar de Djalan Patroli en naar het weideveld. Het is pas half twaalf, maar het is al flink warm. De vier volwassen bantengs zijn verdwenen, blijkbaar hebben ze de schaduw opgezocht. De beide kalfjes liggen echter nog bij elkaar in de hete zon. Het stoort hen ook niet als we ongeveer twintig meter van hen af, langs hen heen lopen.'

In april 1969 had ik zelf nog een ontmoeting met een neushoorn. Toen had ik eindelijk eens een camera bij me, dacht er op het juiste moment aan om af te drukken en kon bovendien dwars door de bladermassa heen het beest ook behoorlijk zien. Ik was toen voor een maand in mijn eentje naar Java gereisd om te controleren of de bewaking functioneerde en het hele systeem deugdelijk werkte. Tegelijkertijd wilde ik in de beschikbare tijd zoveel mogelijk opsteken over de feitelijke toestand van de neushoornpopulatie. Op de morgen van 4 april liepen wij met ons vijven de Djalan Patroli langs naar Tjibunar. Daar wilden

wij voor een dag of wat een tent opslaan. Saridan, Sardamin en Djakri droegen de tent en de voorraden, Widodo en ik mijn persoonlijke uitrusting. Wij wilden met ons tweeën in staat zijn meteen een vers neushoornspoor te volgen, als dat ons pad zou kruisen. Bij Tjitjukangkali gebeurde dat – voor de zoveelste keer – weer eens. Wij lieten onze drie makkers doorgaan naar Tjibunar en gingen zelf achter de sporen aan. Eerst liepen die langs de bosjes op de oever en dan de beek in. Wij wilden in geen geval de plek missen waar de neushoorn er weer uit was geklommen. Die plek vonden wij meteen na een scherpe bocht die de beek naar rechts maakte. Het spoor liep door de bosjes links en dan over een lage heuvelrug. Aan de andere kant liep het meteen weer omlaag en terug naar de beek. De neushoorn had eenvoudig een flinke kronkel van de beek afgesneden. Wij waadden nu weer tegen de stroom van de beek op in de richting van een scherpe krul van de stroombedding naar rechts. 'Vanaf dat punt heb ik op 8 augustus 1968 al samen met Ibu een neushoorn gezien,' zegt Widodo zachtjes. Vol spanning slaan wij de hoek om en kijken het volgende rechte stuk van de beek langs. Geen neushoorn in het water. Vooruit dan maar weer. De sporen lopen nog tweemaal vanuit de beek langs een wissel over een laag heuveltje en allebei de keren snijden we een flinke kronkel van de beek af. Een eindje verder het dal in klinkt een luid geruis. Daar heeft de beek een bedding tussen de rotsen door uitgesleten en een watervalletje gevormd. Voor die plek is de neushoorn de steile helling naar het dal afgegaan. Zijn spoor volgt nu een wissel die veel op een tunnel lijkt en die met een aantal bochten dwars door de salak loopt. Wat moesten wij doen, als wij hier een neushoorn tegenkwamen? Het bleef bij de vraag. Een paar minuten later bereikten wij een terreingolving. De wissel liep daaroverheen en leek aan de andere kant meer op een soort overdekte glijbaan. Elke stap van de glijdende neushoorn had hier een spoor van meters getrokken. Al gauw kwamen de prenten weer bij de beek uit. De neushoorns blijken via deze kronkelige klim de waterval en zijn omgeving al sinds lang rechts te laten liggen. Wij stappen de beek dus maar weer in. Lang duurt het niet of aan de linkerkant zien wij alweer de plek waar wij eruit moeten. Het spoor volgt nu een vage wissel met

scherpe bochten naar links en rechts. Langs de gemakkelijkste route gaat het tegen de steile helling op. Al gauw bereiken wij een steile richel. De wissel loopt erlangs tot aan een woudreus met een enorme stam. Die zit om zo te zeggen op de richel te paard en zijn geweldige wortels lopen aan weerskanten langs de helling omlaag. Hier is de neushoorn wat verder tegen de steile glooiing opgeklommen. Daarbij heeft hij de smalle stroken grond tussen de wortels als traptreden gebruikt, iets dat bij deze modderige bodem bijna de prestatie van een alpinist mag heten. De wissel vormt nu een langzaam stijgend en gemakkelijk weggetje. Totdat de rottende resten van een omgevallen boomstam de doorgang versperren. Het wildpaadje loopt nu een tikkeltje naar rechts en vormt in de dichte opstand van loofhout en palmen een lage tunnel. Gebukt ga ik verder. Na een meter of wat buigt de wissel om een jonge arenpalm en loopt links tegen de terreinglooiing op. Nauwelijks sta ik naast die palm, of ik zie door de bladeren snel iets bewegen. Een ogenblik later ontdek ik nog geen meter bij me vandaan de snuit, de hoorn en de kolossale kop van een neushoorn! Ik loop zo snel en zacht mogelijk naar Widodo. Het is maar een paar meter terug. Aan de andere kant van de tunnel is het nog stil. Links van de terreinplooi vinden wij een plekje vanwaar wij de neushoorn kunnen zien. Hij is daar een meter of twaalf bij ons vandaan en wordt door stammetjes en bladeren voor een deel aan het gezicht onttrokken. Het is net begonnen te regenen en de wind waait ons de druppels in het gezicht. Dat heeft in elk geval het voordeel dat de neushoorn ons niet kan zien of horen. Hij staat nog steeds met zijn kop naar de tunnel gekeerd te luisteren. Met een ruk laat hij zijn kop zakken en gooit hem dan even rap weer omhoog. Hij geeft een symbolische stoot met zijn horens. Hij laat een kort, brommend gesnuif horen. Na een paar seconden herhaalt het dier met nadruk dit gebaar en onderstreept het opnieuw met zijn geluiden. Het is duidelijk een waarschuwing voor de rustverstoorder die hij in de tunnel vermoedt. Die gespannen aandacht duurt zowat een minuut. Dan ontspant de neushoorn zich, laat zijn kop zakken en gaat onverwachts met een plof liggen. Het regent nu pijpenstelen. Ik buig me over mijn camera om hem een beetje droog te houden en zoek naar een plekje vanwaar ik iets

meer van de neushoorn kan zien. Vlak naast ons steekt een tak schuin omhoog uit de verbleekte resten van een omgevallen boomstam. Ik ga er vlak tegenaan staan. Van hieruit is de neushoorn inderdaad een ietsje beter te zien. Het regent en waait overigens nog zo hard dat ik maar liever van fotograferen afzie. Na een paar minuten fluistert Widodo me toe dat wij ondanks de regen toch maar moeten proberen een foto te maken. Met een zo groot mogelijk diafragma en een belichtingstijd van 1/30 seconde zou het net kunnen lukken. Ik heb een objectief met een brandpuntsafstand van 135 mm op mijn toestel. Daar kan jammer genoeg geen hele neushoorn op. Maar 't is te proberen! Ik gaf Widodo mijn camera aan. Hij drukt af, maar zegt dan dat de kop van de neushoorn voor een groot deel door de bladeren wordt verborgen. Nu de regen wat begint op te houden, probeer ik een opname vanaf mijn tak. Ze ziet er later bibberig uit. Is het door mijn poging in evenwicht te blijven of is het opwinding? Met de volgende is het geen haar beter. Het lukt me alleen maar mijn positie wat te verbeteren. Dan knip ik nog eens, deze keer zonder de opname te verknoeien. Dan voel ik opeens dat mijn rug een stuk frisser wordt. De wind is gedraaid! Op datzelfde ogenblik springt de neushoorn bliksemsnel op, snuift geweldig, draait zich met een vaart om en verdwijnt in galop tussen de arenpalmen. Wat doet het ertoe? Een stuk of wat opnamen moesten wij toch hebben en al liet de neushoorn zich alleen maar bij stukjes en beetjes zien, het zijn toch documenten! Overigens was deze ontmoeting uitermate spannend. Widodo vindt dat ook en zegt nog dat deze gebeurtenis mooi bij deze dag past: hij is vandaag namelijk net 23 geworden.

Wat weet men eigenlijk van het zeldzaamste zoogdier?

Met betrekking tot neushoornonderzoeken is Oost-Afrika een waar luilekkerland vergeleken bij Udjung Kulon. Daar zijn tenminste flinke stukken open terrein, daar is de dichtheid van de neushoornbevolking aanzienlijk groter, kun je op veel plaatsen een auto gebruiken en vind je tenslotte neushoorns die tolereren dat je er met je auto zó dichtbij komt dat men ze tenminste rustig kan gadeslaan. Hier, in deze beboste streken, met een klein aantal neushoorns, geen mogelijkheden om een voertuig te gebruiken en beesten die tegenover mensen, zodra ze maar lucht van hen krijgen, buitengewoon schuw reageren. Nog erger dan met het observeren, staat het met het verkrijgen van fotografisch of gefilmd materiaal. De verhoudingen van zicht en licht zijn bijna altijd ongunstig.

Wil men een neushoorn vinden, dan moet men als een speurhond zijn spoor volgen en dan moet men nóg geluk hebben. Heeft men met veel moeite het dier opgespoord, dan kan men het meestal slechts voor enkele seconden, in het beste geval enkele minuten, gadeslaan. Daarvoor moet men wegens de begroeiing heel dichtbij komen. Zodoende loopt men weer meer kans dat het beest lucht van de waarnemer krijgt.

Hoe moet men zo een inzicht krijgen in het leven van een diersoort? Ik geloof dat men daarvoor een echte detective moet zijn! Reusachtige dieren zoals neushoorns laten uiteraard in hun woongebied allerlei duidelijke sporen na. Men moet leren ze meteen te herkennen en ze als een aanwijzing over de levenswijze van de dieren te gebruiken. Daarover gaat het volgende.

Iets over de spijskaart van de neushoorn

Een enkele keer konden we een tijdje een neushoorn bekijken die aan het eten was. Daarbij konden we zien hoe hij zijn kop en nek uitrekte en alle jonge loten binnen zijn bereik afbeet. Ook waren we er een keer getuige van hoe hij met de kaken een jonge boom vastpakte, omhoog, en daarna de takken van de nu bereikbaar geworden boomkruin afbeet en ze in stukken kouwde. Het langzame malen was daarbij van veraf al te horen.

Vonden we dan ook nog jonge bomen met sporen van tanden in de bast, met geknakte stammetjes of met stompjes tak waarvan het eind blijkbaar was afgebeten en waren er op de grond bovendien prenten van een neushoorn te zien, dan lagen de conclusies voor de hand. Waren er vooral twijgen afgebeten, dan zetten we de boom in kwestie op het neushoorn-menu.

In een tijdsbestek van enkele maanden vonden we wel honderd plantesoorten, vooral jonge bomen, maar ook enkele struiken en lianen, waaraan de neushoorns de sporen van hun vreetwerkzaamheden hadden achtergelaten. We droogden delen van die planten en lieten ze daarna in het beroemde Herbarium Bogoriense determineren. Zo ontstond na verloop van tijd een omvangrijke neushoornspijskaart.

Algauw merkten we dat de Javaanse neushoorn uitgesproken kieskeurig is. Op hun 'vreet-toer' houden ze van afwisseling en van veel vaak voorkomende planten eten ze zo af en toe maar een kleine hap, maar keuren de meeste exemplaren, ook als ze op hun weg staan, ternauwernood een blik waardig. De keuze van het voedsel en de manier van eten laten duidelijk zien, dat de Javaanse neushoorn gespecialiseerd is op jonge bomen. Hij past dus in een milieu (*biotoop*) waarin voldoende aanbod van zulke jonge bomen is. Hij is dus geen bewoner van het echte, tropische oerwoud. Daar vindt men namelijk erg weinig onderhout en jonge planten. Waar het bos niet zo goed kan groeien en waar het open plekken krijgt, kunnen jonge bomen, struiken en planten opkomen. Het is volkomen begrijpelijk dat de Javaanse neushoorn op zijn manier geïnteresseerd is in de ontgin-

ningen die de mens met veel moeite heeft gemaakt en vooral in datgene wat er groeit! Nu waren er echter al neushoorns in de tijd toen nog niemand aan akkerbouw deed. Hoe konden ze toen bestaan? Men vermoedt dat ze profiteerden van de olifanten, die wél in staat waren het woud binnen te dringen en de randgebieden te ontsluiten. Maar er waren en zijn ook nog wel andere voorwaarden, die zorgen dat een woud niet tot een maximale ontwikkeling komt: rondom moerassen, bij rivieroeveren en kusten, op steile hellingen en op hoge bergen, op grond die voor de geweldige ontwikkeling van veel woudreuzen ongunstig is, en meer van dergelijke plekken.

Een planteneter wiens voedsel doorgaans niet in overvloed groeit, moet het door zijn eetgewoonten niet beschadigen, maar eerder tot nieuwe groei prikkelen! De meeste graseters doen dit dan ook. Grazen ze het gebied af en bemesten het bovendien ook nog, dan groeit er voortdurend meer gras, als men het maar met rust laat. Voor de Javaanse neushoorn en zijn voedselplanten geldt hetzelfde. Door zijn manier van eten gaat het boompje meestal niet dood. En zelfs als dit wél zou gebeuren, was dat nog niet zo erg, want dan zou er weer plaats voor nieuwe jonge planten zijn. Veeleer vormen de afgebroken of geknakte boompjes nieuwe loten, die dan voortaan binnen het bereik van de neushoorn zijn. Hij verhindert dus door zijn manier van doen dat jonge bomen boven zijn reikwijdte groeien en daarna door hun schaduw het ontkiemen van nieuwe jonge bomen belemmeren.

Alleen maar mest

Uit neushoornmest kan men heel wat informatie krijgen. Achtervolgden we een neushoorn, dan konden we van het uiterlijk van de mest afleiden, hoe oud hij ongeveer was, dus wannéér de neushoorn de streek bezocht had. Het viel ons op dat bijna de helft van alle mesthopen in het water – in het ondiepe water langs de eblijn van de zee en van de poelen in de benedenloop van rivieren – wordt gedeponeerd. Vaak vonden we in een beekje vlak bij elkaar diverse mest-

hopen van verschillende ouderdom. Het grootste deel van de overige mesthopen lag vlak naast de drukbegane wissels of de kruisingen van wildpaden. Ook daar lagen dikwijls een heleboel – soms wel twaalf – hopen van verschillende ouderdom dicht bij elkaar.

Aan de ene kant kan men zich afvragen hoe de neushoorns ertoe komen om er vaste toiletten op na te houden en aan de andere kant wat voor voordeel hij hierbij heeft. Deze vragen wil ik in het kort proberen te beantwoorden. Wat de eerste kwestie betreft: Als de neushoorn het water instapt of voorbij een plek komt waar hij al eerder zijn behoefte heeft gedaan, en vermoedelijk ook als hij op een mestplek komt die kortgeleden door een soortgenoot is gebruikt, prikkelt dit zijn stoelgang.

Bij de tweede vraag moet men bedenken dan neushoorns over een bijzonder goed functionerende neus beschikken. Mest, zowel van henzelf als van hun soortgenoten, heeft niet alleen maar een sterke geur, ze kunnen er waarschijnlijk hun diverse collega's aan herkennen. Komt de neushoorn bij de uitwerpselen van een soortgenoot, dan heeft hij dus als het ware zijn visitekaartje voor zich. Hij ervaart de reuk als bekend of vreemd en neemt kennis van de aanwezigheid van een soortgenoot in het gebied. Komt hij bij zijn eigen hopen, dan vertelt de vertrouwde geur hem, dat hij in zijn eigen gebied is. De geur geeft hem dus het gevoel van thuis te zijn. Als de neushoorn in laag water zijn behoefte doet, dan kleven mest en modder aan zijn poten. Hij draagt de lucht met zich mee en parfumeert er alles mee waar hij op stapt. Hij 'schildert' als het ware zijn spoor met de geur van zijn uitwerpselen. Omdat dit niet de enige methode is om zijn spoor een luchtje te geven, wil ik over het vermoedelijke doel van deze verichtingen later iets vertellen.

Een belangrijk karwei: plassen

Wanneer we neushoornsporen volgden, werden we meestal door de urinelucht op de dieren opmerkzaam gemaakt. Pas daarna zagen we de sporen. Er zijn drie manieren van urinelozing te onderscheiden.

De urine wordt bij het lopen als een fijne douche horizontaal op de vegetatie gesproeid. Dat gebeurt telkens weer om de vijftig tot tweehonderd meter. Of hij plast af en toe een dikke straal op de wissel. Tenslotte urineert hij tijdens het zoelen in modderig water. Dat blijft dan mét de urine op zijn huid zitten en wordt bij het rondlopen afgegeven aan de planten en de grond.

We hebben weliswaar het urineren van de Javaanse neushoorn nooit met eigen ogen kunnen waarnemen, maar wél dat van de zwarte neushoorn en ook diverse keren van de Indische neushoorn. Op grond van hun verwantschap houden we het voor heel waarschijnlijk dat het de bullen zijn die hun weg door de struiken met urine markeren en dat de koeien in het algemeen hun urine maar zo af en toe en in straaltjes afgeven.

Blijkbaar willen de beesten op deze vreemde manier hun route met een geurtje aanduiden. Zelfs wij, mensen, zijn met onze zwak ontwikkelde neuzen in staat de geur van de urinespuiter, van het water van sommige poelen en vaak ook van de sporen waar te nemen. Ook de pas verlaten ligplaats van een neushoorn heeft een sterke geur. De neushoorns zelf zijn met hun goede neus ongetwijfeld in staat de geuren van de verschillende soortgenoten van elkaar te onderscheiden. Bovendien mogen we met zekerheid aannemen dat de urinegeur van een bronstige koe op een bijzondere manier door de bul wordt opgemerkt. Bij de Afrikaanse puntlipneushoorn hebben we tenminste gezien dat bullen het spoor van zo'n koe heel zorgvuldig volgen en daarbij op alle plaatsen waar de koe had geplast, steeds weer van hun duidelijk zichtbare, hevige opwinding blijken gaven.

Wat we al bij het mesten vermoedden, geldt in verhoogde mate voor het urineren: dat geeft iets eigens aan wissels en routes en het vormt een informatie- en communicatiesysteem tussen soortgenoten, waarvan de woongebieden aan elkaar grenzen of voor een deel overlappen. Wie zou denken dat productie van georganiseerde reuksporen door middel van mest en urine wel een beetje te veel van het goede is, kan nog kennis nemen van het volgende feit: De Javaanse neushoorn heeft aan zijn poten een reukklief, die vermoedelijk bij elke stap een beetje van haar afscheiding aan de grond afgeeft, vooral als deze zacht is.

Waarvoor dient deze meervoudige, door geuren gevormde afbakening van hun woongebieden? Juist voor de Javaanse neushoorn liggen het belang en de uitwerking ervan voor de hand. Hij leeft in een dichte plantegroei, is een uitgesproken reukdier en in hoge mate een solitair. Voor de oriëntatie in het uitgestrekte woongebied van elk individu komen vooral reuksporen als wegwijzers in aanmerking. Kan men zich een betere methode voor een helemaal op zichzelf levende populatie indenken dan juist dat voortdurend aanbrengen van allerlei individuele reuksporen?

Twee heerlijke bezigheden: baden en door de modder rollen

Talrijke grote zoogdieren rollen zich met ware hartstocht door de modder en zijn ook enthousiaste liefhebbers van een bad. Denkt u maar aan de varkens, buffels, olifanten en neushoorns! Plassen of modderpoelen zijn voor deze dieren geliefde gelegenheden om uit te rusten. Men hoeft zijn eigen gewicht niet te dragen en vindt tegelijk afkoeling. Bovendien is het voor de huid om alle mogelijke redenen wenselijk dikwijls te zwemmen of zich in de modder te rollen. Vermoedelijk blijft de huid zo elastischer. Het staat bovendien vast dat door het modderbad de huid wordt bedekt door een laagje leem dat bescherming geeft tegen bloed zuigende parasieten, vooral vliegsoorten (*Diptera*). Dat hoogstwaarschijnlijk ook het zwemmen zijn bijdrage levert bij het bestrijden van huidparasieten, is uit het volgende af te leiden: We hebben herhaaldelijk in bekkens gezwommen, die ook door neushoorns werden bezocht. Daarbij werden we regelmatig voelbaar gebeten door kleine vissen. We letten er nu op voor welke plaatsen die visjes zich interesseerden en konden vaststellen dat het vooral om kleine plaatselijke zwellingen, om door insectebeten of dorens veroorzaakte kleine infecties ging. We vermoedden dat die visjes zich normaal voor dezelfde, door hun vorm en kleur tegen hun achtergrond afstekende dingen op de neushoornhuid interesseerden en ze er als voedsel probeerden af te 'plukken'. Die 'dingen' zijn in de eerste plaats teken. Zo verschaft de neushoorn al

zwemmende eten aan deze vissen en raakt tegelijk zijn teken kwijt! Deze vorm van symbiose is geen zeldzaamheid.

In verband met het modderbad en het zwemmen komt er nog een vraag over de voedselvoorziening naar voren. Hoe staat het met de behoefte van de neushoorn aan drinkwater en zout? In dit opzicht lukte het ons niet directe waarnemingen te doen. We hebben wel een aanknopingspunt, omdat de neushoorns uit rivieren en krekken drinken en zout opnemen in de vorm van zee- en brakwater. Tijdens de uitzonderlijk droge periode in het jaar 1967 vonden we vaak verse neushoornsporen bij de bekkens met brak water van de hoger gelegen rivieren, die toen bijna of helemaal waren uitgedroogd. Vermoedelijk kunnen de Javaanse neushoorns trouwens ook wel een tijdje zonder zoetwater leven.

De dagindeling van een neushoorn

Op onze zwerftochten door Ujung Kulon, bij ontmoetingen met neushoorns, bij het volgen van hun sporen en bij het overnachten in neushoorngebieden kregen we steeds meer kleine brokjes te zien van het dagrooster van een neushoorn. Uit het geheel kun je je een globale voorstelling van hun dagelijkse leven maken. Ik zal proberen deze voorstelling in een paar woorden samen te vatten.

De belangrijkste behoeften die het dagelijkse doen en laten van een neushoorn bepalen, zijn eten en drinken, in de modder rollen en zwemmen, rusten en dekking zoeken voor de mens, zijn enige vijand. Daarbij komt nog het voortdurende bereid zijn om weer verder rond te zwerven. Gemoedelijk rondslokken hoort bij het zoeken naar voedsel, daarom gebruiken we de uitdrukking 'vreet-toer'. Andere, 'vlottere' zwerftochten hebben meestal een wat verdergelegen gebied met een goed voedselaanbod, water, modderbadplaatsen en verborgen rustplaatsen ten doel. Soms beïnvloeden neushoorns elkaar ook door hun sporen. Zo kunnen bijvoorbeeld de prenten van een koe een bul ertoe brengen om haar te volgen. Zijn al deze behoeften en de hieruit voortkomende activiteiten nu gebonden aan een bepaalde dag-

indeling? We zijn tot de overtuiging gekomen, dat de binding aan een bepaald tijdstip maar in één opzicht duidelijk was: op het heetst van de dag houden de neushoorns een siësta en daarvoor zoeken ze een zo goed mogelijk verborgen plekje zonder een spoortje mensengeur op. In de meeste gevallen bevindt de rustplaats zich in het kreupelhout op een heuvel en zo af en toe rust een neushoorn overdag ook uit in een helemaal verborgen, kleine poel. Vóórdat de dieren hun middagdutje doen, in de vroege voormiddag, zijn ze óf op vreet-toer, die ze dan onderbreken door allengs langer wordende pauzes waarin ze staan te soezen, óf ze zoeken op hun gemak lopend een lekker rustig plekje op.

Wat de koelere tijden van de dag betreft, dus de avond-, nacht- en morgenuren, hebben we geen aanwijzingen voor een of andere algemeen geldende activiteit ontdekt. Eten, in de modder baden, zwemmen, rusten, rondzwerven, dit kan allemaal op elk moment gebeuren dat de dag nog niet al te heet is. Dat sluit natuurlijk niet uit dat er geen individuen zijn die zo hun eigen regels hebben. Omdat we nooit één enkele neushoorn gedurende een langere periode konden observeren, kunnen we trouwens ook niets met zekerheid zeggen over zulke vaste leefregels. Daarom weten we ook niet, hoe vaak en hoe lang een neushoorn per dag eet, loopt, zwemt, in de modder baadt en uitrust.

Paden in het oerwoud

Wilde dieren, ook de sterkste, springen zo zuinig mogelijk met hun krachten om. Moeten ze door een stuk terrein, dan laten ze moeilijke hindernissen links liggen en kiezen een gemakkelijke weg. Natuurlijk zijn ze niet uitsluitend op hun gemak gesteld. Veranderen ze van plaats, dan hebben ze daar ook een bedoeling mee. Ze kiezen hun pad zo dat ze komen waar ze willen wezen. Soms hebben ze extra haast en daveren dan dwars door alles heen op hun doel af. Bij sommige dieren, vooral de jonge, kan men nog wel eens zoiets als ondernemingslust en verkenningsdrang zien. In het algemeen zijn ze con-

servatief: ze houden graag vast aan aangeleerde, uitgelopen wegen, die ze in hun jeugd onder leiding van hun moeder hebben leren kennen. Per slot van rekening zijn heel veel dieren onder bepaalde voorwaarden bereid het spoor van een soortgenoot precies te volgen. Dit geldt in hoge mate voor de moeder en haar jong en voor mannetje en vrouwtje in de bronsttijd, individuen dus waartussen een positieve, sociale betrekking bestaat.

Al die neigingen maken dat er een vast netwerk van wegen in hun woongebied ontstaat, een bijzondere soort ruimtelijke ordening: de wissels. Hoe het wisselsysteem van een gebied er uiteindelijk uit komt te zien, hangt niet alleen af van terrein, bodem en begroeiing, maar vooral ook van het soort dieren dat deze wissels gebruikt. Een klein roofdier bijvoorbeeld heeft heel andere behoeften en bedoelingen dan een wilde buffel. Deze twee soorten zoeken elk ander voedsel, andere rustplaatsen en andere dekking. Door het verschil in grootte en manier van lopen zijn het terrein en de plantegroei voor de ene soort een hindernis, terwijl de andere er zich spelenderwijs door kan voortbewegen. Hoe uiteenloper de diersoorten, hoe onafhankelijker van elkaar zijn hun wisselsystemen. Er zijn ook diersoorten met een soortgelijk leefpatroon. Hun wisselsystemen overlappen elkaar en vallen soms helemaal samen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de olifant en de puntlipneushoorn in Oost-Afrika. In Ujung Kulon vindt men trouwens op de wissels die het best zijn uitgelopen zowel neushoorn- als bantengsporen. Hoe goed een wissel is onderhouden, hangt natuurlijk af van hoe vaak hij wordt gebruikt. Hiervoor zijn de aantrekkelijkheid van de route, het aantal dieren dat de wissel gebruikt en de bevolkingsdichtheid van belang.

De paden van het oerwoud hebben in feite dezelfde betekenis als de straten en wegen in onze steden en dorpen.

Vergeleken met de rijke wildgebieden in Oost-Afrika zijn de wisselsystemen in Ujung Kulon armzalig te noemen. De bevolkingsdichtheid van zowel neushoorns als bantengs is maar heel klein. Wissels, die over meer dan een halve kilometer goed zijn uitgelopen, komen maar heel weinig voor. De meeste zijn gewoon: gemakkelijke weggetjes door kleine stukjes terrein waar ze niet willen blijven, maar

waar ze alleen maar doorheen willen. Aan het begin en het eind ervan waaieren de wissels zo ver uit elkaar, dat men de weg niet meer duidelijk kan herkennen. De langste en best uitgelopen wissels zijn in Ujung Kulon bovenop de bergruggen te vinden. Goede wissels lopen dikwijls ook door lager gelegen delen langs de oevers van een kali. Kortere stukken weg gaan vaak dwars door een steil uitgesneden dal of over een bergrug met steile hellingen en dan altijd over de gemakkelijkste plaatsen. Ze komen ook voor als de beesten een bocht van de rivier willen afsnijden. Van al deze wissels hebben ook wij gretig gebruik gemaakt op onze tochten door het oerwoud, ze maakten dat je een stuk gemakkelijker vooruit kwam.

In enkele gevallen liepen er van alle kanten wissels naar een spartelvijver en kon je dan stapje voor stapje of net langs een glijbaan langs de steile helling naar beneden, het water in.

In Ujung Kulon verdwijnen wissels algauw wanneer ze niet meer worden gebruikt. Vooral waar ze als een tunnel door het dichte kreupelhout lopen, zijn ze binnen een paar weken alweer dichtgegroeid met struikjes, palmen en lianën, kortom door een meestal taaie en doornige vegetatie. Maar zelfs bij een druk gebruik worden deze dierepaden vaak genoeg versperd door omgevallen bomen. Dan behelpen de neushoorns zich op dezelfde manier als de mensen in Indonesië: ze lopen gewoon om de hindernis heen. Dat mag dan soms wat lastig zijn, je komt uiteindelijk toch waar je wezen wilt.

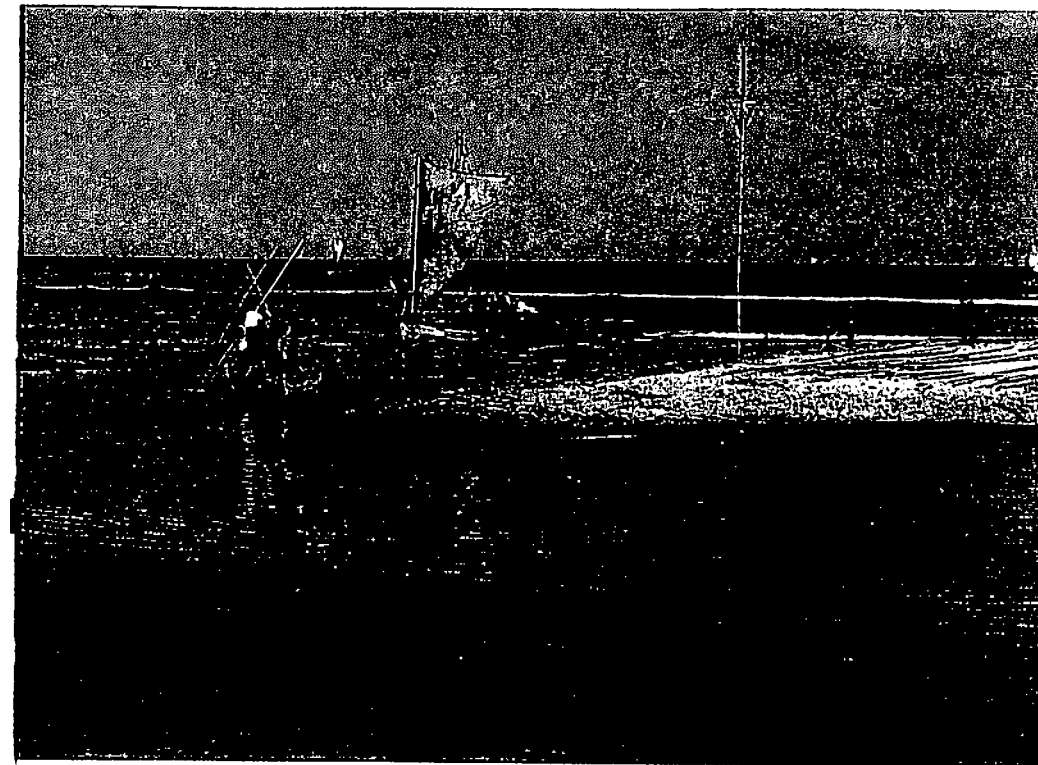
Wat vingerafdrukken verraden...

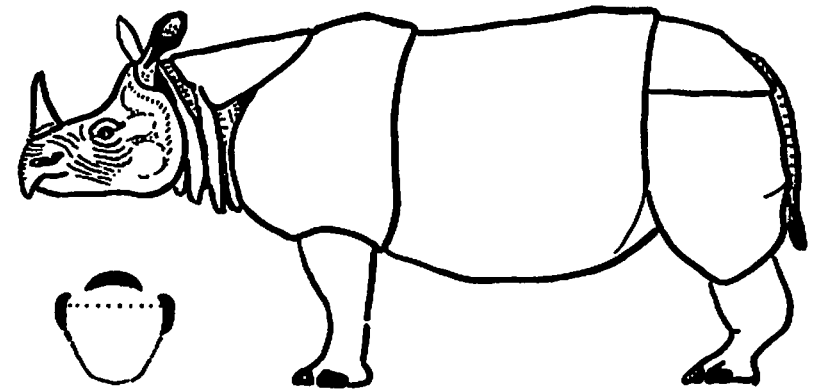
Hiermee worden natuurlijk de vingerafdrukken van de neushoorn bedoeld, maar ook zijn teenafdrukken!

Wanneer de grond in Udjung Kulon vochtig en zacht was, vormden die afdrukken hele series, soms complete sporen, en het was mogelijk om die te volgen totdat je bij de neushoorn belandde, tenminste: als je een beetje geluk had! Het spoor was zo te zeggen de rode draad in het werkbriefje van de neushoorn... Hier heeft een dier in rustige stap het patrouillepad gevolgd, daar is het op een jonge boom van het geslacht *Leea* afgegaan, heeft hem geknakt en er enkele twijgen afgevreten. Ginds heeft de neushoorn het pad verlaten en is een minder uitgelopen wissel gaan volgen, dwars door een salakbegroeiing heen. Na de salak is hij door een dicht gordijn van rotan naar een open plek met *Lantana camara* en met hoge Honje-struiken gewandeld en heeft ze in het voorbijgaan met urine besprenkeld. Nu loopt zijn spoor weer naar de salakstruiken. De lemige bodem is doortrokken van beekjes, door het eerste is de neushoorn heengestapt, een flink eind wegzinkend in het natte leem. In de tweede is hij blijven staan en heeft er zijn behoefte in laten plenzen. Nu krijgt de wissel versterking van rechts: een tweede wissel met een nog goed zichtbaar, ouder spoor verenigt zich met de onze. Het nu goed platgelopen pad loopt als een tunnel door de dichte salak. Ver naar voren ziet men

Hierboven de havenmond van Labuhan die altijd zoveel problemen opleverde

Hieronder: De zon gaat onder achter Udjung Kulon. Duidelijk tekent de Gunung Pajung zich af

De Javaanse neushoorn en zijn prent

een fel licht: het einde van de tunnel. Daar spiegelt in de blakende zon een grote kuil vol water. Onze neushoorn is, zoals de sporen aantonen, erin geroetsjt. De vloeistof in de poel is allesbehalve helder water. De neushoorn heeft water en leem tot een dikke kleiige brei geroerd en die toen geparfumeerd. Ongetwijfeld heeft hij lekker in deze modder liggen rollen. Toen hij uit de zoel was gestapt, was de modder van zijn lijf gedruppeld en nu we het spoor weer door het woud volgen, vinden we de 'wanden' van de tunnel met leem beklodderd.

Is de mest nog vers, van binnen nog warm of zelfs van buiten? Zijn de druppeltjes urine al voor een deel opgedroogd? Is de plek waar de neushoorn de twijg heeft afgebeten, nog vers? Is het leem dat hij aan de twijgen heeft achtergelaten nog nat of al droog? Zulke vragen zijn voor ons altijd héél belangrijk. Ze geven ons een ruwe tijdsaanduiding en zonder zoiets is een rapport toch wel heel onvolledig!

Bij onze tochten door Udjung Kulon vonden we in enkele gebieden

Boven: Zo kan men óók de breedte van een prent meten!
Onder: Neushoorntellers nemen het er even van

geen enkel vers neushoornspoor, in andere daarentegen talrijke verse en oudere sporen met prenten van verschillende breedten. Zulke ervaringen zijn op drie manieren uit te leggen. Ten eerste is het ons wel duidelijk geworden dat de neushoorns aan bepaalde delen van Udjung Kulon de voorkeur geven. Natuurlijk komt direct de vraag naar voren of die gebieden voortdurend intensief worden bewoond, of dat er in de loop van weken, maanden of desnoods jaren verschuivingen in de woondichtheid plaatsvinden. Zulke veranderingen laten zich alleen maar verklaren door aan te nemen dat de neushoorns dan verhuizen. Daarbij vraagt men zich weer af wie aan zulke tochten deelneemt, hoe ze verlopen en wat er de oorzaak van is.

Zijn er in een bepaald gebied sporen van diverse individuen, dan ligt het vermoeden voor de hand dat hun samenwonen niet helemaal toevallig tot stand kwam. Het zou heel goed mogelijk zijn dat ze, onafhankelijk van elkaar, worden aangetrokken door de gunstige voorwaarden in het betreffende gebied. Maar het is nóg waarschijnlijker dat er tussen hen een sociale betrekking bestaat. Daarbij zou het contact door middel van verschillende soorten reuksporen en op kortere afstanden ook door geluiden kunnen worden gehandhaafd. Men ziet dat de sporen van de neushoorns niet alleen tot bepaalde inzichten leiden, maar ook nieuwe vragen oproepen. Voor een aantal daarvan hebben we nog geen definitief antwoord, onze observaties veroorloven ons alleen maar vermoedens.

Ook in ander opzicht hebben we bij het spoorlezen een achterstand zowel op de beroepsdetective als op de neushoorn. In het algemeen konden we nóch op grond van het uiterlijk nóch van de reuk van de sporen de neushoorn vinden die er debet aan was geweest. De afdrukken hadden voor óns meestal geen eigen kenmerken. Prenten van de meest verschillende individuen leken op elkaar als het ene ei op het andere. Hoogstens bestaan er verschillen in de grootten van de afdrukken. Blijkbaar hebben niet alle neushoorns dezelfde 'schoenmaat'. Overigens zijn de afdrukken niet altijd precies na te meten. Meestal komt tijdens het lopen de achterpoot gedeeltelijk op de afdruk van de voorpoot en beschadigt ze. In het losse zand wordt de hoof ook niet onberispelijk afgedrukt, doordat de zijkanen van

het spoor uit elkaar vallen. In het zachte leem krimpt het gat dat de poot veroorzaakt, naderhand. Niet alleen de bodemsoort beïnvloedt de maat van de afdrukken, maar ook de steilheid van het terrein en de manier van lopen van de neushoorn.

Desondanks zijn bij onberispelijke afdrukken in een niet al te steil terrein wel maten af te leiden die karakteristiek zijn voor het spoor. De breedte van voor- en achterpoot en het verschil ertussen. We hebben breedten van vijftien tot dertig centimeter gevonden en voor elk spoor een karakteristiek verschil tussen voor- en achterpoot vastgesteld van nul tot drie centimeter, in de meeste gevallen één tot twee centimeter. Daarbij is de voorpoot breder dan de achterpoot. Bij een gelijktijdige controle van verse neushoornsporen in verschillende streken van Udjung Kulon werden dikwijls sporen van ongeveer dezelfde maten gevonden. Verschillende individuen hebben dus vaak ongeveer dezelfde schoenmaat. Alleen in een paar uitzonderingsgevallen waren we ervan overtuigd, dat een bepaald individu heel bijzondere hoefafmetingen had. Zo hebben we herhaaldelijk een spoor gevonden – en één keer het reusachtige dier zelfs opgespoord – met de volgende kenmerken: een spoorbreedte van dertig centimeter voor de voorpoten en negenentwintigeneenhalf tot dertig links en éénendertig centimeter rechts achter. Daarbij was duidelijk te zien dat de binnenste teen van de rechter achterpoot een ongewone stand had. Hij stond iets schever dan normaal en drukte niet even sterk op de weke grond als de andere tenen. Blijkbaar zat deze teen er wat lossers aan, ze 'flodderde' tenminste een beetje.

Hoewel er maar weinig neushoorns zijn met een speciaal 'schoeisel' en er veel zijn die bijna dezelfde maten hebben, is het toch te verwachten dat op grond van de breedte van de afdrukken bepaalde categorieën kunnen worden onderscheiden: jonge dieren, volwassen koeien en volwassen bullen. Wat de Javaanse neushoorn betreft, ontbreken in dit opzicht echter alle betrouwbare gegevens. Men weet niets over de pootgrootte van jonge dieren, niets over de maten van volwassen koeien en bullen, niets over de leeftijd waarop een Javaanse neushoorn geslachtsrijp wordt of helemaal volgroeid is. Nu leven er echter in de dierentuin van Bazel een stuk of wat Indische

neushoorns, die nauw verwant zijn aan de Javaanse. Die planten zich daar met succes voort. Men kent er dus de geboortedatum van de jonge dieren en kan de samenhang tussen spoorbreedte en ouderdom aangeven. Dr. Ernst Lang, de directeur, en dr. Hans Wackernagel, zijn wetenschappelijke assistent, hebben ons hulpvaardig alle gegevens verschaft, waarom we vroegen. Die geef ik hier in een eenvoudige tabel weer.

Breedte van de voorpoot van de Indische neushoorn en zijn leeftijd

Ouderdom	Geboorte	½ jaar	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4½ jaar	Ouder dan 6 jaar
Bul	12 cm	19 cm	23 cm	26 cm			29 cm
Koe					27 cm		
Leeftijd	samenleven met de moeder			in ruime mate zelfstandig	koe: geslachtsrijp, volgroeid	koe: eerste geboorte	bul: geslachtsrijp, volgroeid

Laten deze getallen zich verenigen met onze ervaringen in Ujung Kulon? De grootste afdruk was drieëndertig centimeter breed. Als we op twee individuen stuitten, waarvan de ene kleinere sporen had, van minder dan vierentwintig centimeter breed, waren de andere ongeveer zevenentwintig. Dat konden dan alleen maar een kalf en zijn moeder zijn. In de weinige gevallen dat we zo'n groepje duidelijk konden zien, sprongen zowel de verhoudingen in grootte als de verhouding tussen moeder en kalf duidelijk in het oog. Dit alles kwam dus helemaal niet zo slecht overeen met wat we van de Indische tak wisten en het moedigde ons aan tot een...

Volkstelling!

Eerst wil ik van de overwegingen vertellen die ons tot de keuze van een bepaalde methode brachten en daarna kort over de uitvoering en resultaten ervan.

We verdeelden het hele oppervlak van Ujung Kulon in een aantal vakken. Aan de ene kant moesten deze zó groot zijn dat een neushoorn ze niet bij een normale levenswijze binnen korte tijd – bijvoorbeeld in twee tot drie dagen – helemaal kon doorlopen, en aan de andere kant weer zó klein dat een telpatrouille telkens binnen dezelfde tijd het uitgezette vak zó kan doorlopen dat ze naar alle waarschijnlijkheid de sporen vindt van álle neushoorns die op dat ogenblik in het gebied wonen. De patrouilles meten alle nieuwe sporen die ze tegenkomen en registreren ze op een kaart. Daarbij schatten ze de ouderdom van het spoor. Vinden ze relatief verse mest, urine-spatters en pas aangebrachte beschadigingen aan de beplanting, dan noteren ze ook dit als hulpmiddel om de tijdstippen van het neushoornbezoek te bepalen. Na het afsluiten van het werk in een bepaald terrein worden deze rapporten op de volgende manier uitgewerkt: Voor elk nieuw spoor waarvan de maten maar in één enkel gebied zijn vastgesteld, wordt één neushoorn in het 'bevolkingsregister' ingeschreven. Worden er in telvakken die niet op elkaar aansluiten, nieuwe sporen van gelijke grootte gevonden, dan wordt voor élk vak één exemplaar geteld. Grenzen de gebieden wél aan elkaar, dan wordt de beslissing voorlopig opengelaten: de sporten zijn óf van hetzelfde exemplaar afkomstig óf van twee verschillende dieren. Tot slot brengt men de bevindingen bij elkaar en noteert ze op een algemene kaart van Ujung Kulon. Op deze manier krijgt men dus een mogelijk minimum en een maximum voor het totale aantal. Dit plan ziet er op papier erg goed uit. Nu bleek door de ervaring dat men gebieden van ongeveer twintig tot dertig vierkante kilometer in drie dagen kon controleren. We hadden dus voor heel Ujung Kulon twaalf tot twintig groepen nodig. Daarbij komt dat voor een driedaagse patrouille alleen maar groepen van tenminste drie man in aanmerking komen. Je moest dus veertig tot zestig mensen inzetten. Tot slot is het beslist een vereiste dat elke patrouillecommandant een goede woudloper en waarnemer is en voldoende ervaring heeft in het gebruik van een kaart, in het ontdekken van neushoornsporen en het op de juiste manier meten en het schatten van de ouderdom van de pootafdrukken. Zoveel mensen en geoefende chefs stonden ons

nu ook weer niet ter beschikking. Om rond te komen met minder mensen, weken we op twee punten af van het oorspronkelijke plan. Ten eerste deden we de telling niet in drie, maar in zes dagen. Op de eerste twee dagen werden vanaf de noordkust zes manschappen in de strijd geworpen. Op de eerste dag drongen ze door tot in het binnenland, op de tweede keerden ze via een andere route binnen hun gebied terug naar de kust en tegen de avond werden ze dan door de motorboot opgepikt. Op de derde dag werd de volgende, drie-daagse, fase van de telling voorbereid. Op de vierde, vijfde en zesde dag voerden diezelfde mannen de telling uit vanaf de zuidkust. Met zes tweedaagse en zes driedaagse groepstochten kon niet het hele gebied van het Ujung Kulon-reservaat grondig worden doorzocht. Nu hadden we al eerder op talrijke tochten door de verschillende delen van Ujung Kulon bepaalde gebieden leren kennen, waar de wondichtheid van de neushoorns naar verhouding erg hoog was. De telploegen werden vooral naar deze gebieden gestuurd.

Beantwoordde de uitvoering van de telling al niet aan het ideale plan, de resultaten hebben ook geen bijzonder grote overtuigingskracht. Het is zeer waarschijnlijk dat de verkregen aantallen eerder iets te laag dan te hoog zijn.

Hoe luiden nu de getallen? Ik wil hier nu niet de maximale en minimale getallen van onze tellingen in 1967, 1968 en 1969 geven,

Klasse	1	2	3
Breedte van de voorpoot	tot 25 cm	26-28 cm	29-30 cm
Aantal	7	13	8
Vermoedelijke soort	7 kalveren	7 moeders 3 koeien zonder kalf 3 jonge bullen	8 volwassen bullen

maar liever van de kleine, middelmatige en grote 'schoenmaten' de gemiddelde waarden van alledrie de tellingen.

Welke betekenis hebben deze klassen voor de samenstelling van de totale populatie? De 7 dieren van klasse 1 zijn allemaal jonge dieren; de meeste leven nog onder de hoede van de moeder. Dus kunnen zeven exemplaren uit categorie 2 hun moeder zijn. Omdat bij andere neushoornsoorten het aantal mannetjes en vrouwtjes ongeveer gelijk is, mag men wel aannemen dat dit ook het geval is bij de Javaanse neushoorn. In groep 3 zouden de acht dieren dus volwassen bullen kunnen zijn. Nu moeten we nog voor zes dieren van groep 2 een verklaring vinden. In deze groep moeten ook die koeien zitten die nog geen kalf hebben gehad en de nog niet volgroeide bullen.

Tot slot moeten we dit verhaal over de volkstelling nog met twee geconstateerde feiten completeren. Het eerste gaat over het verband tussen de horen en het geslacht. De opinie dat bij de Javaanse neushoorn alleen de bul een goed ontwikkelde hoorn bezit, is gemeengoed geworden. Iedereen is ervan overtuigd dat er bij de koeien meestal alleen maar een verhoord bultje voorkomt. De uitstekende opname van twee neushoorns bij een zoel, door Adriaan Hoogerwerf in 1930 genomen, kreeg dan ook als onderschrift: 'Twee neushoornbullen...' Wij hebben geconstateerd dat de horens van bullen en koeien ongeveer gelijk zijn. Koeien zonder een eigenlijke horen zijn een zeldzaamheid. De twee bovengenoemde dieren, die Hoogerwerf - jarenlang hoofd van de natuurbescherming in Indonesië - fotografeerde, zouden eerder een moeder en een volwassen dochter of een bul en een koe kunnen zijn. Een vertrouwelijk samenzijn van twee bullen van deze neushoornsoort houden we voor wel heel onwaarschijnlijk! Nu echter de belangrijkste conclusie: De neushoornbevolking van Ujung Kulon is weliswaar erg klein, maar telt ongetwijfeld ook jonge dieren en wel in zo'n aantal als dat van een gezonde bevolking is te verwachten.

Een blik vooruit

Het staat als een paal boven water dat de laatste Javaanse neushoorns een kleine, maar op dit ogenblik nog levensvatbare populatievorm zijn. Het zeldzaamste wilde dier zou kunnen blijven voortbestaan. Maar zál het dat ook?

Dit hangt enkel en alleen maar af van de factor 'mens'. Of laten we liever zeggen: 'van ons mensen'; want wij horen daar ook bij. De menselijke macht over deze fascinerende wilde dieren en hun laatste woongebied is benauwend groot. Ze zijn helemaal aan ons overgeleverd. Daarom zijn de overlevingskansen van de Javaanse neushoorn in enkele woorden weer te geven. Wanneer wij mensen de Javaanse neushoorn voor uitroeiing door ons mensen willen behouden, zal hij blijven voortbestaan.

Op dit ogenblik wordt zijn bestaan door twee gevaren bedreigd. Het eerste hangt samen met het feit dat het lichaam van de geschoten neushoorn in Indonesië – en trouwens in heel Zuidoost-Azië – een grote handelswaarde heeft. Bijna alle organen worden gebruikt voor het maken van medicijnen die toverkracht zouden bezitten. De vraag naar zulke medicijnen uit bepaalde lagen van de bevolking, die in het algemeen betaalkrchtig zijn, is verrassend groot. Hierin ligt de verklaring voor de economische stimulans die zakenmensen, middenstanders, helers en helpers en tenslotte stropers ertoe brengt om deel te nemen aan de handel in neushoorns. De Javaanse neushoorn is weliswaar door de wet beschermd, maar men kan ook op Java niet voor naleving van de wet zorgen zonder financiële lasten, betrouwbare ambtenaren en een goed georganiseerde overheid.

Het tweede gevaar is de honger naar land van de geweldig uitgroeiende plaatselijke bevolking. In alle nederzettingen in de buurt van

Udjung Kulon neemt mét de bevolking ook de behoefte aan voedsel toe. Het is begrijpelijk dat dit leidt tot uitbreiding van de rijstvelden. Omdat het aanleggen van sawa's op veel plaatsen niet in korte tijd en zonder hoge onkosten kan worden uitgevoerd, gebruikt men de primitieve ladangmethode en vernietigt zodoende de laatste bossen. De nederzettingen die het dichtst bij Udjung Kulon liggen, bevinden zich rondom het bergmassief van de Gunung Honje, in het vlakke land langs de beken. De hutten met hun lichte balken – de planken vloer ongeveer een meter boven de grond, de wanden van bamboematten en het dak van tegels of matten van palmladeren – staan groepsgewijze in uitgestrekte bossen van kokospalmen. Daartussen liggen enkele sawa's. Bij de berghellingen begint echter het ladanggebied. Het omvat de hele oostelijke helling van het massief, vanaf de voet tot aan de hoogte waar de top begint. Vanaf het zuiden ziet men helemaal bovenaan nog resten van het oorspronkelijke woud en op de westelijke hellingen heeft men het bos op het bovenste derde deel nog laten staan. Daar zijn de hellingen zó steil dat ze niet geschikt zijn voor de rijstbouw. Het geweldige ladanggebied dat bijna het hele bergmassief bedekt, is tegenwoordig bijna niet meer in gebruik. De grond is er verarmd en behalve een paar waardelose struiken groeit er praktisch niets meer. Ook bos wil er niet meer ontstaan. Een dergelijk reusachtig wondoppervlak geneest niet meer. De situatie van de bevolking is treuriger dan ooit en is trouwens nog verslechterd door een andere omstandigheid. De verregaande ontbossing van de berghellingen heeft ertoe geleid dat de beken tijdens de droge periode bijna geen water meer hebben. Wat dat betekent voor de gezondheid van de bevolking, hebben we al eerder verteld. Hoe moeten deze mensen zichzelf redden? Er blijft niets anders over dan te beginnen aan de laatste bosgebieden in de buurt! En dát zijn die van het Udjung Kulon-reservaat... Natuurlijk zou daarmee het voedselprobleem niet voor altijd zijn opgelost, maar wél zou het natuurreservaat en hiermee ook de Javaanse neushoorn voorgoed zijn vernietigd.

Willen, kunnen en mogen we daartussen springen en ons medeverantwoordelijk stellen voor de redding van de Javaanse neushoorns? Om verschillende redenen zouden we over die kwestie eerst eens goed

moeten nadenken. Natuurlijk zullen de Indonesiërs elke inmenging van onze kant afwijzen, als we hen tenminste zouden willen voorschrijven wat ze moesten doen. Maar het is óók de vraag of wij blanken daar wel het recht toe hebben. Zeker: in Indonesië hebben de ordeloze ontbossing en de ondeugdelijke ontginningmethoden een noodlottige uitwerking. Bovendien worden door illegale activiteiten zoals stropen veel zeldzame diersoorten bedreigd. Maar is het bij ons beter? Heeft door de industrialisatie de vervuiling van ons leefmilieu geen alarmerende omvang bereikt? Men hoeft alleen maar te denken aan de grote hoeveelheid levensgevaarlijke produkten en afvalstoffen! We moeten het feit voor ogen houden dat het vooral leden van óns ras waren die door niets ontziend uitbuiten en gedachteloos inpalmen in alle landen en zeeën leefruimte vernietigden en dier- en plantesoorten uitroeiden. Ook wanneer we naar de motieven kijken die zo'n noodlottige uitwerking hebben, komen we er niet beter af dan de Indonesiërs. In Indonesië wordt het milieu vooral aangetast, omdat men wil léven en omdat men geen betere methode kent of ze in elk geval niet kan toepassen. Dit geldt voor de grote massa van het volk. Ook de neushoornstropers en de tussenhandelaren willen niet veel meer dan voor een poosje verlost te zijn van de meest urgente zorgen voor het bestaan. Op sociaal hoger niveau is de pelgrimstocht naar Mekka een vurig verbeid doel en tenslotte wil men het eventueel tot welstand en een bankrekening in Zwitserland brengen.

Bij ons staat de zorg om te overleven niet meer op de voorgrond. In plaats hiervan zijn we allen met een soort bezetenheid een noodlottige deugd toegedaan. Al op school en ook thuis worden we gedresseerd voor beroepsmatige en maatschappelijke plichten. Daar leren we al dat arbeid winst oplevert, dat men kapitaal bij elkaar moet slepen en dat dit rente kan opleveren. Bij harde werkers ontwikkelt zich deze doelstelling verder: de omzet moet van jaar tot jaar met meer procenten worden verhoogd. Het is noodzakelijk zich tegen concurrentie te verzetten, die te bestrijden en zo mogelijk uit te schakelen. Daarvoor nemen ze dan de zwakkeren, om het zo maar eens te zeggen, als instrumenten in dienst en betalen hun ten hoogste zo veel of weinig dat ze geen rellen schoppen of naar de concurrentie

overlopen. Men doet aan marktonderzoek om maar geen kans te missen; door reclame scheidt men behoeften onder de consumenten-massa en maakt daarbij gebruik van hun sterkste instincten: prestige, concurrentie en seksualiteit. Door het vormen van belangengemeenschappen wordt men nóg machtiger tegenover concurrentie en andere weerstanden. Beïnvloeding door de massamedia opent de mogelijkheid de opinie van de grote massa te kneden. Door gecamoufleerde omkoping en druk maakt men de hoge heren in de politiek plooibaar en manoeuvreert het onderzoek in een bepaalde hoek. Tenslotte gaat het maar om één doel: het beheersen van de markt en het manipuleren van hele volken en complete werelddelen om de eigen machtsposities uit te breiden.

We bevinden ons middenin een systeem dat bij het gezonde, realistische denken wil beginnen en dat zichzelf aanprijst als dé garantie voor het algemene welzijn, voor de economische vooruitgang en voor de vrijheid. Maar waarheen leidt dat met betrekking tot de natuur en het leefmilieu? Tot steeds sneller om zich heen grijpende, steeds algemenere benadeling en vernieling! Het inzicht dat het leefmilieu op het spel staat, dat gecompliceerde systeem waar het leven van de planten en dieren maar ook ons eigen bestaan mee is verweven, is vandaag de dag ook bij ons nauwelijks krachtiger aanwezig dan in Indonesië. Nóg geldt de vlijtige werker die voor de economische expansie volledige vrijheid verlangt, als dé gezond denkende en handelende realist en als dé drager van de vooruitgang. Nóg worden de eisen van de natuurbescherming belachelijk gemaakt en als een soort sentimentele hobby of een sektarisch idealisme gedoodverfd. De waarheid is anders: Natuurbescherming is een noodzakelijke eis van het realisme. Concurrentie in 'vrijheid' en de door zo'n concurrentie gedragen 'vooruitgang' zijn vormen van sport die we ons spoedig niet meer kunnen veroorloven, omdat ons leefmilieu dit niet meer kan opbrengen.

Het behoud van het leefmilieu is bij ons net als in Indonesië een kwestie van levensbelang, die nog niet is opgelost. Een omwenteling in het denken en opvoeden en vooral: afstand doen, offers brengen en zich moeite getroosten, zijn dan noodzakelijk. Wat een beperking

van de vrijheid en de economische ontplooiing mag lijken, is in werkelijkheid een investering voor de toekomst. Maar omdat dit niet in het belang is van de strijd om onze eigen posities en meer gericht op een voor menigeen nog wat vage toekomst, lijkt het soms allemaal malligheid. De principes, doelstellingen en deugden waar wij bij zweren, liggen nu eenmaal anders. Zelfs als men de bittere noodzaak inziet van de vereiste inspanningen en offers, gaat het hiermee net als met de belastingen. De staat moet belasting heffen en iedereen is het met die noodzaak eens. Maar we proberen wel zelf zo weinig mogelijk te betalen en de anderen zoveel mogelijk! In overeenstemming hiermee vindt iemand het altijd wel goed, wanneer anderen de eisen van de natuurbescherming moeten erkennen, maar als het om ons zelf gaat, willen we ons geen enkel voordelig zaakje de neus voorbij laten gaan! Waar halen we dus de moed vandaan ons in te laten met de natuurbeschermingsproblemen in Indonesië of in andere ontwikkelingslanden?

Ik voor mij denk dat het over de hele wereld verspreide gevaar ons zal verbinden. Het gaat ons allemaal aan en dwingt ons de verschillen in levensopvatting en de politieke grenzen te vergeten om één front voor de natuurbescherming te vormen. Kerngedachte achter de krachten die zich langzamerhand aaneen gaan sluiten is het behoud van het leefmilieu en de volheid van het leven. Pogingen om dit doel in opvoeding, onderzoek, economie en politiek tot een levende werkelijkheid te maken zijn gelukkig niet zonder resultaat. Ook in Indonesië is er de nodige bereidheid om mee te werken aan dit front voor de natuurbescherming, maar het ontbreekt vaak aan financiële middelen. Men brengt nog maar net de kracht op om het bestaan voor dit ogenblik te verzekeren. De geweldige bevolkingstoename veroorzaakt nu al de nodige problemen en dat geldt dus al heel zeker voor de nabije toekomst.

De mensen die in Indonesië de natuurbeschermingsgedachte zijn toegedaan, hopen daarom op hulp van buitenaf, verleend in de geest van saamhorigheid. De bevoegde regeringsinstanties zijn in ver gaande mate bereid de dringendste problemen gezamenlijk met de Internationale Natuurbeschermingsbond en het World Wildlife Fund aan te

pakken. Uit onze persoonlijke ervaring weten we dat met zo'n samenwerking wat kan worden bereikt. Het is wel van groot belang dat men er zich konsekvent en uitsluitend toe beperkt zich verantwoordelijk te stellen voor het behoud van het milieu en niet probeert daarnaast nog zakelijke of politieke voordelen in de wacht te slepen. Juist in Indonesië kan het werk van de natuurbescherming geen enkele verkeerde uitleg verdragen.

Het gaat erom de natuurbescherming over de hele wereld zó sterk te maken dat er een stuwende kracht van uitgaat. Bij ons moet thuis en op school een heel andere deugd boven de ijver op ambachtelijk en zakelijk gebied worden gesteld: het gevoel van verantwoording voor leefmilieu en leven in het algemeen. Om met de woorden van Albert Schweitzer te spreken: de eerbied voor het leven. Bepaalde beperkingen van onze vrijheid zijn onvermijdelijk, de vreselijke uitbuiting van de natuur en het leefmilieu moet worden beperkt. In het bijzonder moet aan de economische concurrentie en de industriële vooruitgang een halt worden geroepen, als door hen het milieu en het leven zelf worden bedreigd. In veel ontwikkelingslanden is de redding van levensvormen die vlak voor de vernietiging staan, wel een zaak die het minste uitstel kan lijden. Vandaag de dag kunnen we nog verhinderen dat de ene soort na de andere door ons voor de hele verdere toekomst wordt uitgeschakeld.

Dit boek is het verslag van zo'n reddingsactie, een project dat nog altijd loopt. Het is een gemeenschappelijke actie, waaraan velen – thuis en in Indonesië – op verschillende manieren hebben deelgenomen. Maar laten we niet vergeten dat de natuurbescherming op veel fronten vecht. Waar we ook werken, thuis of in den vreemde, is niet essentieel, wel is het van groot belang dát we het doen.